

HRVATSKO-UGARSKA NAGODBA U ZRCALU TISKA

Dr. sc. Ladislav Heka,
znanstveni suradnik
Institut za komparativno pravo
Pravni fakultet u Szegedu, Mađarska

UDK: 949.713.054
Ur.: 26. lipnja 2007.
Pr.: 2. studenog 2007.
Izvorni znanstveni članak

Studija na temelju arhivske građe prikazuje nastanak Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine - Zak. članak I. Hrvatskog sabora i Zak. članak XXX. Ugarskog sabora, jednoga od najkontroverznijih zakonskih članaka u 816-godišnjoj povijesti hrvatsko-ugarske državne zajednice. Premda su Hrvati i Mađari kroz više od osam stoljeća živjeli u jednoj od najtrajnijih državno-pravnih tvorevina u povijesti, ipak je odnose između dva "bratska naroda" znatno narušila 1848. godina i jedini oružani sukob među njima. On je bio rezultat jačanja nacionalnog osjećaja Mađara i želje za stvaranjem jedinstvene države, koja bi uključivala i Hrvatsku, dok je istovremeno s druge strane Drave jačala želja za povezivanjem južnih Slavena i stvaranjem vlastite države. Sukob interesa između dvaju naroda naišao je na odjek u stručnoj literaturi, među znanstvenicima, ali i na stranicama tadašnjih novina. Nažalost, čak se ni pravnici, ni povjesničari nisu uspjeli izdignuti iznad dnevnopolitičkih prijepora, pa je stanovita politička obojenost razvidna u stručnim raspravama vođenim s obje strane Drave. Za narušene odnose bila je kriva "druga strana", koju se nije čak ni pokušalo razumjeti, a često se to nije ni moglo. Naime, ukidanjem službenog "mrtvog" latinskog jezika Hrvati i Mađari se više nisu razumjeli jer niti jedan od ova dva naroda nije smatrao potrebnim naučiti jezik svojega susjeda. Događaji iz 1848.-1849. godine su, međutim, potvrdili da se Hrvati i Mađari "moraju" pomiriti i pokušati pogoditi jer su upućeni jedni na druge.

U interesu povijesne istine ova studija kani rasvijetliti okolnosti koje su dovele do sklapanja Nagodbe, kojom su položeni pravni temelji hrvatsko-ugarske državne zajednice. Ona je predstavljala kompromisno rješenje i naišla je na brojne kritike (ne samo u Hrvatskoj, nego i u Ugarskoj), ali i na odobravanje. Hrvatsko-ugarskom nagodbom Mađari su Hrvatsku priznali za "pridruženu stranu", umjesto termina "pokrajinska skupština" Hrvatski sabor je službeno nazvan "Hrvatskim parlamentom", pored toga Hrvatskoj je priznat status političkog naroda, zaseban teritorij s

granicama te potpuna autonomija u unutarnjim pitanjima. Činjenica je da su određeni krugovi u Hrvatskoj tražili financijsku samostalnost, pa čak i državnu samostalnost, što politički nije bilo realno, ali je postalo okvir za politička nadmetanja između vladajućih tzv. "mađarona" i oporbenih "narodnjaka".

Tadašnje hrvatske, mađarske, austrijske i češke novine vjerno oslikavaju političku situaciju i tijekom donošenja Nagodbe, napose stoga što su uvodnike pisali uglavnom eminentni znanstvenici i sudionici u kreiranju toga dokumenta.

Ključne riječi: *Hrvatsko-ugarska nagodba, Zak. članak I. Hrvatskog sabora, Zak. članak XXX. Ugarskog sabora, Hrvatsko-ugarska državna zajednica, "Hrvatsko pitanje", Zak. članak Hrvatskog sabora br. XLII. iz 1861., Trojedna Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, Hrvatski i Ugarski kraljevski odbori.*

Hrvatsko-ugarska državna zajednica jedna je od najtrajnijih državno-pravnih tvorevina u povijesti. Tijekom 816 godina zajedničke povijesti Hrvati i Mađari su, dakako, osim slavni epizoda, imali i stanovite razmirice, odnosno 1848. godine i oružani sukob. Tijekom 19. stoljeća u Mađarskoj je jačao nacionalizam i želja za stvaranjem jedinstvene države, koja bi uključivala i Hrvatsku, a s druge strane Drave jačala je želja za povezivanjem Južnih Slavena i stvaranjem vlastite države. Ova dva oprečna interesa nisu se mogla uskladiti, što je rezultiralo tijekom revolucije 1848/1849.¹ godine prvim i u biti jedinim oružanim sukobom između dva do tada "bratska" naroda.² Sukob interesa između dvaju naroda naišao je na odjek u stručnoj literaturi, među znanstvenicima, ali i na stranicama tadašnjih novina.³ Za narušene odnose (posebice koncem 19. stoljeća) bila je kriva "druga strana". Nažalost, čak se ni pravnici ni povjesničari nisu uspjeli izdignuti iznad dnevnopolitičkih prepucavanja, pa je stanovita politička obojenost razvidna u stručnim raspravama vođenim s obje strane Drave.

Raspadom ugarsko-hrvatske državne zajednice i nastankom južnoslavenske države nekadašnja hrvatsko-ugarska država prikazana je u još tamnijim tonovima, napose isticanjem stavova Lajosa Kossutha (koje je on kasnije u znatnoj mjeri revidirao) o Hrvatima i Hrvatskoj, kao što je i na mađarskoj strani prena-

¹ U mađarskoj historiografiji se revolucija iz 1848. godine naziva borbom za oslobođenje, a dan njezina početka (15. ožujka) jedan je od najvećih nacionalnih praznika.

² U službenim dokumentima rabilo se izraz "bratski" ("testvér") za onu drugu naciju. Svjedoci smo da su se i južni Slaveni međusobno, također, nazivali braćom.

³ O javnopravnim odnosima između dviju zemalja polemizirali su međusobno Vjekoslav Klaić i Pesty Frigyes, Izidor Kršnjavi i Pauler Gyula, odnosno Ferdo Šišić i Karácsony János. Ova potonja rasprava, u koju su se na Šišićevoj strani uključili Rudolf Horvát i Nikola Tomašić, vođena je o tome kako su ugarski kraljevi Sveti Ladislav i Koloman dospjeli na hrvatsko prijestolje.

glašeno potencirana uloga bana Jelačića kao ugušitelja mađarskih snova o samostalnoj državi. Tijekom socijalizma nije čak ni bilo uputno baviti se hrvatsko-mađarskom državom, a napose nije bilo preporučljivo isticati možebitne prednosti te države. Treba istaknuti da su se rijetki radovi nastali na ovu temu uglavnom naslanjali na studiozna djela prof. dr. Ferde Čulinovića i srpskog znanstvenika dr. Vasilija Krestića. Međutim, i kod hrvatskih (južnoslavenskih), i kod mađarskih autora nedostaju opsežnije analize uradaka nastalih na jeziku “druge strane”. Nepoznavanje jezika pokazuje se kao velika zapreka u stvaranju cjelovite slike o ovom značajnom pitanju. Kako je od sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe prošlo skoro stoljeće i pol, u međuvremenu su obje države postale samostalne, danas je moguće s vremenske distance i objektivno prosuditi cjelinu zbivanja. Tim prije jer je razvidno da je mađarska povijest dio hrvatske povijesti, što dakako, vrijedi i obratno.

U interesu povijesne istine držim potrebnim rasvijetliti okolnosti koje su dovele do sklapanja Nagodbe (Zakonski članak I. iz 1868. godine),⁴ kojom su položeni pravni temelji hrvatsko-ugarske državne zajednice. Ovaj vrlo bitan Zakonski članak izglasovan je u oba sabora u bremenitom povijesnom razdoblju, nakon višedesetljetnih rasprava o međusobnom javnopravnom odnosu između dviju zemalja. On svakako predstavlja kompromisno rješenje i kao takav je naišao na brojne kritike, ali i na odobravanje. Vrijedi stoga istražiti kako je sklapanje Nagodbe ocijenjeno u tadašnjim medijima, nerijetko stranački jasno opredijeljenima. Pregledavajući brojne mikrofilmove naišao sam na mnoge novinske napise, često pune strasti, koji jasno oslikavaju značenje ovog zakona, ali i snažnu bipolarizaciju na uzavreloj političkoj sceni, napose u Hrvatskoj.

Hrvatsko pitanje

Jačanjem mađarskog nacionalnog pokreta pojavilo se i pitanje položaja Hrvatske prema Ugarskoj. Ono je inicirano još 1790. na Ugarskom saboru kada je pokrenuto pitanje uvođenja mađarskog jezika kao službenog umjesto “mrtvog” latinskog jezika. Ovaj prijedlog naišao je na snažan otpor hrvatskih zastupnika, pa je do revolucionarne 1848. trajala rasprava o međusobnom odnosu između Hrvatske i Ugarske.

Naime, prije Hrvatsko-ugarske nagodbe niti jedan zakon nije definirao odnos između dviju zemalja, pa su stoga Hrvati i Mađari tijekom javnopravnoga spora pokušali odgovoriti na pitanje na čemu se temelji državopravni odnos Hrvatske i Ugarske, točnije kako je nastala državna zajednica između dva naroda. Jedan dio mađarskih autora (János Karácsonyi, Gyula Pauler i István Horvát) tvrdio je da je kralj Koloman oružjem osvojio Hrvatsku koja je time izgubila državnost, te je postala “osvojenim dijelom” (*pars subjectae*) Ugarske.⁵ Nasuprot tome

⁴ U Ugarskom saboru je usvojen kao Zakonski članak 1868: XXX.

⁵ Vidi S. Horvát: *Über Kroatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarns wirklicher Theil*, Leipzig, 1844. Citira ga Ferdo Čulinović:

stajalištu iskristaliziralo se mišljenje hrvatskih autora o postojanju dokumenta *Pacta conventa* (*Qualiter*), kao sporazuma sklopljenog između hrvatskoga plemstva i kralja Kolomana, nakon kojega se ugarski kralj u Biogradu na moru (*Belgradi ad mare, Belgradi supra mare*), okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije. Zastupnici ovoga gledišta tvrdili su da su Hrvatska i Ugarska stoga bile u personalnoj uniji, jer je dvije države povezivala samo osoba zajedničkoga kralja. Dakle, Hrvatska je sačuvala svoju državnost i nacionalnu samobitnost i nakon 1102. godine. Ovo stajalište o povelji *Pacta conventa* i njezinoj vjerodostojnosti zastupali su Eugen Kvaternik, Tadija Smičiklas, Franjo Rački, Vjekoslav Klaić i još nekoliko značajnih hrvatskih autora te neki od istaknutih pravnih povjesničara, primjerice Marko Kostrenčić⁶, Ferdo Čulinović,⁷ odnosno Oleg Mandić.⁸ Marko Kostrenčić je bio mišljenja da je "*Qualiter isprava iz 14. stoljeća, koja govori o događajima iz 1102. godine*".⁹ On je u ovom dokumentu u prvom redu vidio feudalni pakt između ugarskog kralja kao *seniora* i glavara dvanaest plemena kao njegovih vazala. Bilo je hrvatskih autora (Nada Klaić),¹⁰ ili, primjerice, slovenskih znanstvenika (Ljudmil Hauptmann¹¹ i Bogo Grafenauer)¹² koji su dvojili o vjerodostojnosti dokumenta *Pacta conventa*. Mišljenja sam da sadržaj ove isprave odražava tadašnji položaj Hrvatske, ali teško je prihvatiti da se radi o međunarodnom ugovoru ili državopravnoj ispravi.¹³ Nada Klaić je smatrala da je ova isprava imala za cilj dokazati da je hrvatsko niže plemstvo starije nego što je doista bilo. Tvrdila je da je institut dvanaest hrvatskih plemićkih plemena (*nobiles duodecim generationum regni Croatiae*) nastao tek oko 1350., pa je isključila mogućnost da je postojao već 1102. Naime, vlast Arpadovića, a zatim i Anžuvina se u Hrvatskoj (za razliku od srednjovjekovne Slavonije) definitivno učvrstila tek u 14. stoljeću, pa je prof. Klaić mislila da je tek tada nastalo hrvatsko niže plemstvo.¹⁴ Postoji i mišljenje da su kraljevi Sveti Ladislav i Koloman pretendirali na hrvatsko prijestolje pozivajući se na svoje nasljedno

Državopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka. Zagreb, 1953., 38. p.

⁶ Marko Kostrenčić: *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*. I. svezak. Universitas Studiorum Zagradiensis. Zagreb, 1956. 13. p.

⁷ Ferdo Čulinović n. dj. 38-39. p.

⁸ Oleg Mandić: "*Pacta Conventa*" i "*dvanaest*" hrvatskih bratstava. *Historijski zbornik*, Zagreb, 1958-59. od 165. p.

⁹ Marko Kostrenčić n. dj. 149. p.

¹⁰ Nada Klaić: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb, 1974. 32-33, 73-81. p.

¹¹ Vidi Ljudmil Hauptmann: *Hrvatsko praplemstvo*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana, Rasprave. I. sv. 1950.

¹² Bogo Grafenauer: *Pomembnejši novi rezultati v starejši zgodovini jugoslovanskih narodov*. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana, XVIII. sv. od 201. p.

¹³ Vidi László Heka: *Horvát alkotmány- és jogtörténet (jegyzet) I. rész (1848-ig)*, JATE Press, Szeged, 2000.

¹⁴ Nada Klaić n. dj. 74. p.; Usp. László Heka: *Adalékok Horvátország 1526 előtti alkotmánytörténetéhez*, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica*, Tomus LII, Fasciculus 4. Szeged, 1997., 19. p.; Usp. László Heka: *Az 1868. évi horvát-magyar kiegyezés a sajtó tükrében*, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica*, Tomus LIV, Fasciculus 9, Szeged, 1998. 5. p.

pravo. Naime, Sveti Ladislav je, kao brat Zvonimirove udovice Jelene, doista bio najbliži srodnik (nakon smrti Stjepana, zadnjega Trpimirovića) hrvatske kraljice, pa su ga u Hrvatsku pozvali neki velikaši iz Dalmacije kao legalnog pretendenta na prijestolje. Ovom mišljenju su s hrvatske strane bili skloni Ferdo Šišić, Iso Kršnjavi, donekle Vjekoslav Klaić i Nada Klaić, a od mađarskih autora su ga prihvaćali László Szalay¹⁵ i Bálint Hóman. Ovaj potonji je tvrdio da je Koloman u Hrvatsku došao s velikom vojskom, ali ne kao osvajač, nego kao pretendent na nasljedstvo, a to pravo mu je priznao i papa. Zbog toga se Koloman okrunio “*weil diese Krönung am besten und verständlichsten die Gesetzmässigkeit seiner Regierung und die tatsächliche Besitzergreifung seines Landes und seiner königlichen Rechte dokumentierte.*”¹⁶ Ovo gledište i sam držim vjerojatnim, uz opasku da su oba mađarska kralja svoje nasljedno pravo ostvarili oružjem.¹⁷ Autori mađarskog udžbenika iz pravne povijesti Csizmadia A. – Kovács K. – Asztalos L. zastupali su stajalište da je kralj Sveti Ladislav “došao s vojskom u Hrvatsku pomoći svojoj sestri Jeleni (Ilona), udovici kralja Zvonimira, a kada se pojavio u Hrvatskoj i Slavoniji, tamošnji su ga velikaši priznali za kralja. Krunidbom za hrvatskoga kralja Koloman je dobio priznanje svoje vlasti od Hrvata, a zatim je osvojio i dalmatinske gradove koji su mu se obratili tražeći zaštitu. Tako nastali odnos između mađarskoga kralja i Hrvata bio je tijekom cijeloga srednjega vijeka skoro besprijekoran”.¹⁸

Za javnopravnu raspravu bitna je nadalje i povelja Hrvatskog sabora izdana povodom izbora kralja na Cetinskom saboru 1. siječnja 1527. u kojoj se navodi da nigdje nema traga o tomu da je bilo koji vladar silom porobio Hrvatsku, nego se poslije smrti Zvonimira, zadnjega kralja narodne krvi, Hrvatsko Kraljevstvo dragovoljno priključilo ugarskoj Svetoj kruni, a potom se podvrgnulo kralju iz dinastije Habsburg.¹⁹ Jedan dio mađarskih autora je u 19. stoljeću dvojio je li Hrvatska 1527. imala pravo birati kralja, kao i “postoji li” hrvatska Pragmatična sankcija iz 1712. kao pravnobvezujući akt²⁰, ili je za Hrvatsku Pragmatična sankcija postala pravno relevantnom tek prihvaćanjem od strane Ugarske 1723. godine.²¹ Skoro svi mađarski autori zastupaju gledište da je 1848. državna

¹⁵ Vidi László Szalay: *A horvát kérdéshez*, Pest, 1861.

¹⁶ Bálint Hóman: *Geschichte des ungarischen Mittelalters, B. I. Von den ältesten Zeiten bis zum ende des XII. Jh.*, Berlin, 1940. Citira Nada Klaić n. dj. 513. p.

¹⁷ László Heka: *Adalékok Horvátország alkotmánytörténetéhez*, Szeged, 2001, 144. p.

¹⁸ A Csizmadia – K. Kovács – L. Asztalos: *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, 1986, 50. p.

¹⁹ “*Noverit maiestas vestra, quod inveniri non potest ut nullus dominus potentia mediante Croaciam occupasset, nisi post discessum nostri quondam ultimi regis Zwonymer dicti felicitis recordationis, libero arbitrio se coadiunximus circa sacram coronam regni Hungariae et post hoc, nunc erga maiestatem vestram.*” Citira József Deér: *A magyar–horvát államközösség kezdetei*, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, Budapest, 1931, 33. p. Usp. Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb, 1974. 287-288. p.

²⁰ Vidi Ivan Kukuljević: *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. II. sv. Zagreb. 1861. 105-107. p.

²¹ Kralj nije sankcionirao zaključak Hrvatskog sabora broj 1712: 7., ali je on ipak u znatnoj mjeri utjecao da i Ugarska prihvati nasljedstvo kraljevske krune po ženskoj lozi unutar habsburške

zajednica između dva naroda de facto prestala postojati, ali ne i de iure, jer je osoba ugarskoga kralja i dalje povezivala Hrvate i Mađare.

Povelje ili pak zbornik zakona (*Corpus Juris Hungarici*) kroz povijest su na različite načine titulirale Hrvatsku: kao *partes subjectae* (podložne strane), *pars* (*partes*) *adnexae* (pridružene strane) ili *socia regna* (udružena kraljevstva). Isprva je u Ugarskoj korišten izraz *partes subjectae* koji je koncem 16. stoljeća zamijenjen terminom *partes adnexae*. Ovaj potonji se u ispravama prvi put spominje u Bečkom miru iz 1606., gdje se u 9. i 10. točki Hrvatska naziva pridruženom stranom, točnije pridruženim stranama (*partes adnexae*), koji izraz od 1625. postaje službeni i oćeprihvaćeni. Od sklapanja Nagodbe iz 1868. u Ugarskoj je udomaćen naziv udružene države (*socia regna*), uz napomenu da su Mađari izbjegavali koristiti i termin Trojedna Kraljevina, te da Hrvatsku uopće nisu nazivali “Kraljevinom”.

Tijekom spora (1790. – 1848.) Hrvatska je imala poseban teritorij, Sabor kao zakonodavno tijelo, samostalno je rješavala unutarnje poslove, imala je zasebno sudstvo, plaćala je samo pola poreza itd. Hrvatski ban je bio vrhovni predstavnik vlasti, imenovao ga je kralj kao osobu od povjerenja. Osim toga je od 1442. (tada Slavonski) Sabor slao dva izaslanika (*nuncii regni Sclavoniae* ili *oratores regni Sclavoniae*) u Donji dom, te jednoga izaslanika u Gornji dom Ugarskoga parlamenta.²² Nakon ponovnoga uspostavljanja ustavnoga života 1790. Hrvatska je odlučila čvršće vezati svoju sudbinu uz Mađare (radi obrane zajedničkih interesa)²³, pa je na saboru održanom 12. svibnja 1790. u Zagrebu pod predsjedanjem novoga bana Ivana Erdődyja (1790.-1806.) odlučeno da Hrvatska i Ugarska trebaju ustrojiti zajedničku vladu koja će se skrbiti o tomu da zajednički ustav i zakonodavstvo dviju država ostanu nedirnuti. Ovakvo stanje imalo je ostati do onoga trenutka dok se područja Hrvatske zauzeta od strane Turske (“Turska Hrvatska”) i Venecije (Dalmacija) ne vrate matici zemlji. Pored toga Sabor je odlučio da glede statusa protestanata u Hrvatskoj i dalje ostanu na snazi stari hrvatski zakoni. S ovim instrukcijama su u Budim na zasjedanje Ugarskoga sabora 6. lipnja 1790. doputovali Nikola Škrlec (kojega mađarski povjesničar Gyula Miskolczy smatra “najvećim hrvatskim državnikom”²⁴) kao izaslanik u Gornjem domu te Franjo Bedeković i Adam Škrlec kao hrvatski poklisari u Donjem domu. Sabor je 10. lipnja počeo s radom, a već sljedećega dana je Donji dom donio odluku da se zasjedanje nastavi na mađarskom jeziku, da se saborski dnevnik također vodi na mađarskom, te je predložio izglasavanje zakona o proglašavanju mađarskoga za službeni jezik uz istovremeno dopušta-

vladarske kuće. Vidi László Heka: *Horvát alkotmány- és jogtörténete I. rész (1848-ig)*. 208-213. p.; Ladislav Heka: *Hrvatsko-mađarski povijesni kalendar*. Croatica. Budapest, 2001. 56-57. p.

²² László Heka: *Horvát alkotmány- és jogtörténet. I. rész (1848-ig)*. 143. p.

²³ Vidi govor velikog župana Zagrebačke županije Nikole Škrleca na sjednici županijske skupštine dne 15. travnja 1790. *Arhiv Mađarske dvorske kancelarije* u okviru Držvnog arhiva u Budimpešti (Magyar Országos Levéltár. Magyar Udvari Kancellária Levéltára).

²⁴ Gyula Miskolczy: *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában*. I. sv. Budimpešta, 1927. 46. p.

nje uporabe latinskog jezika. Ovakva odluka izazvala je protivljenje dvaju hrvatskih predstavnika koji su se pozivali na stara prava hrvatskih poklisara da mogu spriječiti izglasavanje zakona koji su protivni hrvatskim interesima. Franjo Bedeković je na navedenoj sjednici u odgovoru protestantskom svećeniku Józsefu Keresztesiju rekao da Hrvati “ne mogu prihvatiti mađarski jezik, zato što je hrvatski narod jednako radikalniji kao mađarski puk, pa bi bila velika sramota, ako bi vremenom izgubio svoj jezik i svoju nacionalnu samobitnost te postao sluga Mađaru”.²⁵ U vezi s ovim pitanjem spominje se i poznata izjava “*Regnum regno non praescribit leges*” koju je navodno tom prigodom izjavio ban Ivan Erdődy prosvjedujući što jedno kraljevstvo (Ugarska) kani nametnuti svoju volju drugom kraljevstvu (Hrvatskoj).²⁶ Pitanje jezika pokazalo se kao prekretnica u mađarsko-hrvatskim odnosima, jer su Mađari uvođenjem svoga jezika kanili stvarati nacionalnu državu u koju bi uključili i Hrvatsku, dok su se Hrvati isprva više koncentrirali na dokazivanje svoje ravnopravnosti s Mađarima, a tek kasnije su vidjeli mogućnost za stvaranje nacionalne države. Uskoro se pokazalo se da su ove dvije zemlje jedna drugoj glavni uteg za osamostaljivanje, jer su ciljevi dvaju naroda bili dijametralno oprečni. Kako su jedino Hrvati imali elemente državnosti unutar zemalja Ugarske krune, to su Mađari sve snage uprli u potvrđivanje svoje istine o pravnim temeljima na kojima je stvorena hrvatsko-ugarska državna zajednica.²⁷ Od 1790. do 1848. vodio se tzv. “javno-pravni spor” (dakako, ponajprije u parlamentu) u kojem su se hrvatski redovi pozivali na municipalna prava, u prvomu redu na korištenje latinskoga jezika, na zadržavanju katoličke vjeroispovijesti kao jedine zakonite (dakle, protestanti nisu mogli steći pravo vlasništva u Hrvatskoj i Slavoniji)²⁸, dok su mađarski redovi potencirali pitanje pripadnosti “Donje Slavonije” (naime, Požeške, Virovitičke i Srijemske županije) te grada Rijeke tvrdeći da su oni oduvijek bili u sastavu Ugarske.

Protonotar Donat Lukavski²⁹ je na sjednici Ugarskoga sabora 3. prosinca 1790. iznio zahtjeve Hrvatskoga sabora da Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka županija ostanu pod ingerencijom Ugarskog namjesničkoga vijeća (sukladno uredbi

²⁵ József Keresztesi: *Magyarország polgári és egyházi közteltéből a XVIII-dik század végén*. Budapest, 1882. 255. p.

²⁶ Ova teza samo potvrđuje činjenicu da su prije 1848. Mađari obnašajući funkcije u Hrvatskoj uglavnom zastupali hrvatske interese, pa čak i onda ako su one bile nauštrb Ugarske. Vidi primjer bana Ferenc Wlasitsa.

²⁷ Gyula Miskolczy: *A horvát kérdés története és a délszláv állam gyökerei. A közjogi vita*. Napkelet. Budimpešta, 1929. 18. sz. 353. Slovaci, Srbi, Nijemci i Rusini su u Ugarskoj imali status nacionalnih manjina, a ne političkog naroda.

²⁸ Vidi Zak. članak 1741:XLVI. *Magyar Törvénytár. 1740-1835. évi törvénycikkek. Mária Terézia 1741. évi decretuma*. I. 45.47. p. Usp. Zak. članak 1687:XXXIII., Zak. članak 1715:XXX. i CXXV., Zak. članak 1790:XXVI. Na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe (Zak. članak I. iz 1868.) vjersko pitanje je određeno kao unutarnje pitanje Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

²⁹ Veliki župan Zagrebačke županije Donat Lukavski rođen je 1749. godine i podrijetlom je bio Albanac. Vidi: Mladen Obad Šćitaroci: *Kastélyok és történelmi kertek a horvátországi zagarjeben*. Preveo: József Szatanek. 298-199. p. <http://mars.elte.hu/varak/aacikkek/356zagoje.htm>.

Marije Terezije iz 1779. godine) te da se pitanje hrvatskih poreza rješava na zajedničkom saboru, ali odvojeno od mađarskih poreza. Zajednički sabor je prihvatio oba prijedloga (uz određene preinake) te su usvojeni Zakonski članak LVIII. i LIX. Ferdo Čulinović je s tim u vezi primijetio da ono što je Marija Terezija učinila neustavnim putem (naime, bez odluke Sabora), to su sami hrvatski plemići naknadno formulirali za Hrvatsku na još nepovoljniji način.³⁰ Profesor Čulinović je bio mišljenja da je Hrvatski sabor samo “prenio” svoja ovlaštenja na zajednički sabor, pa ovaj poslije 1790. o hrvatskim pitanjima nije odlučivao *jure proprio* nego *jure delegato*. Time je prof. Čulinović nastojao dokazati da Hrvatska nije izgubila državnost, već i stoga što nigdje nije navedeno da se Hrvatski sabor odriče prava da kasnije povuče svoju odluku.³¹ Međutim, unatoč ovakvim obrazloženjima narečena su dva zakonska članka poslužila mađarskoj strani kao temelj za stajalište po kojem je Hrvatska samo dio Ugarske. S tim u vezi spominjemo da uz Zakonski članak LVIII. iz 1790. u mađarskom tekstu stoji napomena: “Načelna vrijednost ovoga zakonskog članka je u tomu što je jedan od dokaza da su najviša tijela vlasti Hrvatske i Slavonije uvijek bila pod ingerencijom najviših mađarskih organa”.³² Dakle, između hrvatskih i mađarskih političkih krugova stvorena su dva nepomirljiva gledišta u vezi s pravnim temeljima postojeće državne zajednice. S jedne strane je Hrvatska isticala personalnu uniju kao osnovu državne zajednice, a s druge strane je Ugarska Hrvatsku vidjela tek kao pokrajinu unutar jedinstvene mađarske države. Nastojanja mađarskih političkih krugova nisu primana sa simpatijom ni u Beču, pa je dvor od 1825. postupno slao poruke Hrvatima da se obrate Beču kako bi arbitrirao u pojedinim spornim pitanjima. Sam Metternich je u očima Mađara postao “zaštitnikom” Hrvata, a u biti je bečki dvor Hrvate iskoristio u svom obračunu s Mađarima i njihovim težnjama za osamostaljenjem. Sličan scenarij dogodio se i 1848. godine kada je hrvatskim banom imenovan barun Josip Jelačić Bužimski, pukovnik s područja Vojne krajine, čime se udovoljilo željama određenih krugova oko dvora (vladar je tek tražio da ban bude osoba beskrajno odana Beču, što Jelačić doista i jest bio), ali i političkih čimbenika iz Hrvatske (barun Franjo Kulmer i grof Janko Drašković). U javnosti je Jelačićevo imenovanje prikazano kao prihvaćanje “želja naroda” i “prvoga ilirca” Ljudevita Gaja.³³ Jelačić je s jedne strane bio kralju odani vojnik, a s druge strane pravi “Južni Slaven” što je tih godina bilo prevladavajuće političko stajalište, jer su Hrvati i Srbi smatrani jednim narodom. Jelačić, koji je rođen u Petrovaradinu, bio je blizak patrijarhu Josifu Rajačiću³⁴, pa ga je ovaj srpski velikodostojanstvenik i

³⁰ Ferdo Čulinović: *Državnopravna historija jugoslavenskih naroda*. Zagreb, 1954. 41. p.

³¹ Ferdo Čulinović: n. dj. 42. p.

³² *Magyar Törvénytár 1740-1835. évi törvénycikkek. II. Lipót 1790. évi decretuma*. I. 45.47. p.

³³ Ladislav Heka: *Hrvatsko-mađarski povijesni kalendar*. Croatica. Budimpešta, 2001. 66-67. p.

³⁴ Josif Rajačić (1785.–1861.) bio je patrijarh Srpske pravoslavne crkve u Austro-Ugarskoj. Rođen je u Lučanima kod Brinja, a za patrijarha je izabran u Srijemskim Karlovcima 1848. Bio je duhovni, politički vođa prečanskih Srba, a od 1849. i civilni upravitelj novouspostavljene pokrajine Srpske Vojvodine.

instalirao za bana.³⁵ Kada je poslije sloma revolucije 1848.-1849. godine Hrvatska dospjela u jednak položaj onomu u kome je bila Ugarska, a usto je izgubila Srijemsku županiju (koja je ušla u sastav Srpske Vojvodine), ban Jelačić je pokušao prosvjedovati, ali je iz Beča dobio odgovor da će se Hrvati smatrati “rebelistima” poput Mađara ako se ne povinuju odlukama dvora.³⁶ Uvođenje apsolutizma je Hrvate opet približilo Mađarima. Bečki dvor je s vidnim iznenađenjem primio k znanju da znatan dio hrvatskog puka želi pomirbu i nagodbu s Mađarima. Već 1861. je došlo do prvih kontakata između predstavnika dvaju naroda, ali ne i do konkretnih pregovora. Hrvatski sabor je te godine donio znameniti Zakonski članak XLII. iz 1861. koji je u biti bio temelj političkoga programa tada vladajuće Narodne (liberalne) stranke biskupa Josipa Jurja Strossmayera i zagrebačkog kanonika Franje Račkog. On je polazio od toga da je 1848. ukinuta državna zajednica, a s njom i sve pravne veze, izuzev osobe vladara, krune i krunidbe. Sabor se izjasnio da je voljan stupiti u realnu uniju s Ugarskom, ali tek nakon što ova prizna potpunu samostalnost i teritorijalnu cjelovitost Hrvatske i Slavonije.³⁷ Pod ovom potonjom se smatralo područje “Trojedne Kraljevine”³⁸ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kojoj se imala pripojiti još i Rijeka, Međimurje te Vojna krajina.³⁹

Nakon donošenja Zakonskog članka XLII. iz 1861. Hrvatski sabor je 3. kolovoza odbio sudjelovati u radu Carevinskog vijeća, a dva dana kasnije je omjermom glasova 69:46 odlučio da “Hrvatska nema zajedničke poslove s Austrijom.”⁴⁰ Ovime je Sabor doživio sudbinu Ugarskog parlamenta, te je raspušten 8. studenoga, s time da je prethodno kralj sankcionirao Zakonski članak XLII. iz 1861. Zbog ovih događaja došlo je do polarizacije unutar Narodne stranke, iz koje su istupili Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević i zagrebački nadbiskup Juraj Haulik te su osnovali Samostalnu narodnu stranku, koja je kanila postići nagodbu s Austrijom, a ne s Ugarskom. Pristaše nove stranke preuzeli su sve važnije

³⁵ Sam vjerski obred je tradicionalno obavljao zagrebački biskup, ali je ovom prigodom biskup Haulik “zbog obveza” boravio u Beču, pa je čin instalacije obavio pravoslavni crkveni velikodostojanstvenik. Kasnije je Haulika Hrvatski sabor htio “pozvati na odgovornost”.

³⁶ Vidi László Heka: *A horvátok és az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus LXVI. Fasc. 10., Szeged 2004.; László Heka: *Az 1848-1849. évi szabadságharc és a horvátok*. Hagyaték. Magyar Egyesületek Szövetsége/Savez mađarskih udruga. I. évf. 1. szám. Pélmonostor/Beli Manastir. 2007. 26-71. p.

³⁷ Glede Slavonije treba spomenuti da se u mađarskim ispravama, u zapisnicima Ugarskoga sabora tijekom prve polovice 19. stoljeća spominje kao Tótország (država Tota). Zbog toga mnoga naselja s hrvatskim pučanstvom u mađarskom dijelu Podravine nose pridjevak Tót, koji se dakle, odnosio na Hrvate. Danas je kod Mađara naziv Tót pogrdno ime za Slovake.

³⁸ Hrvatska je tijekom 19. stoljeća nazivana različitim imenima. Jedno od njih je bilo “Trojedna kraljevina” Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Ovaj se naziv poglavito koristio u Hrvatskoj. U Mađarskoj se izraz “kraljevina” redovito izostavljao iz naziva koji je najčešće glasio Hrvatska i Slavonija ili Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Kada se pak, radilo o ispravama koje je izdavao Dvor, tada je redosljed bio Dalmacija, Hrvatska i Slavonija. Naime, po napatku kancelara Beusta Dalmacija se trebala spominjati na prvomu mjestu kako bi ju se razlikovalo od Hrvatske i Slavonije, te na taj način moglo lakše pripojiti Austriji.

³⁹ József Bajza: *A magyar-horvát unió felbomlása*. Budapest, 1925. 60. p.

⁴⁰ László Heka: *Adalékok Horvátország alkotmánytörténetéhez*. Gold Press. Szeged. 2001. 153. p.

funkcije u Hrvatskoj uživajući snažnu potporu Bečkoga dvora, a napose državnog ministra Antona Schmerlinga. Pod jakim pritiskom režima biskup Strossmayer je 1862. odstupio s mjesta velikog župana (*supremus comes*), zabranjeno je izlaženje lista *Pozor*, glavnog organa Narodne stranke, a glavni urednik lista Ivan Perkovac je 11. siječnja 1864. dospio u zatvor.⁴¹ Samostalna narodna stranka je pokrenula novine pod nazivom *Domobran* te kupila list *Agramer Zeitung* koji je izlazio u Zagrebu na njemačkom jeziku. Novine je uređivao Ljudevit Vukotinović (pravim imenom Lajos Farkas).⁴²

U ovakvoj atmosferi je 1865. došlo do održavanja izbora, od kojih je Bečki dvor očekivao da će pomoću Samostalne narodne stranke osigurati neposredan utjecaj na zbivanja u Hrvatskoj. Izborima je prethodila žestoka medijska politička promidžba. Narodnjaci, koji su bili u kontaktima s češkom inteligencijom, imali su prigodu oglasiti se u praškom listu *Politik*, koji je bio cijenjen u redovima slavenske inteligencije u Monarhiji. Dne 28. lipnja 1865. u tom je listu objelodanjen članak prema kojemu su čelnici Samostalne narodne stranke Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević, Makso Prica i Ljudevit Vukotinović još u siječnju 1861. (tada još kao predstavnici Narodne stranke) izradili program nagodbe s Ugarskom, o kojemu su se sporazumjeli s Ferencom Deákom, tadašnjim najvećim mađarskim političkim autoritetom i najmoralnijom osobom među ugarskim političarima.⁴³ Spomenutim napisom htjelo se kompromitirati Mažuranića i njegove stranačke kolege ne samo pred hrvatskom inteligencijom (koja je čitala ove novine), nego i pred Bečkim dvorom, čijim su eksponentima smatrani čelnici Samostalne narodne stranke.⁴⁴ Ostaje prijeporno koliko je ovaj članak odgo-varao stvarnosti, premda su ga i Mažuranić i Deák demantirali. Ovaj potonji je u

⁴¹ Prvi broj dnevnika *Pozor* objelodanjen je 1. listopada 1860. pod uredništvom Ivana Perkovca. Ban Josip Šokčević je 1864. zabranio izlaženje novina zbog napisa protiv Austrije, ali je sljedeće godine *Pozor* nastavio izlaziti. Banski namjesnik Levin Rauch je 1867. opet zabranio list, a ovaj je pod nazivom *Novi Pozor* počeo izlaziti u Beču pod uredničkom palicom Josipa Miškatovića. Zbog napisa koji su uglavnom bili usmjereni protiv Hrvatsko-Ugarske nagodbe 1869. je novinama oduzeta dozvola tiskanja, pa je sjedište lista premješteno u Sisak, koji se nalazio u Vojnoj krajini, dakle izvan nadležnosti civilnih vlasti. Od 1. rujna 1869. je nastavio izlaziti pod nazivom *Zatočnik*, pod vodstvom Ivana Vončine i uredništvom Josipa Miškatovića. Godine 1871. list je opet zabranjen, ovaj puta od strane vlasti u Vojnoj krajini. Iste godine su narodni liberali sjedište novina prebacili u Sisak te su ih preimenovali u *Branik*. U ljeto 1871. sjedište je premješteno u Zagreb u kojemu je sljedećih godina list nastavio izlaziti pod imenom *Obzor*.

⁴² O težini tadašnje situacije govori i pismo koje je biskup Strossmayer 17. veljače 1863. uputio Metelu Ožegoviću, a u kojemu, među inim iznosi: "Mene jako paze. Poslali su i jednoga čovjeka koji nadzire i otvara moja pisma. U mojoj su kući po svemu sudeći potkupili D(oktora), da ih izvjesti o svakoj mojoj riječi. Vjerojatno sam jako pravedan čovjek kad me do sada nisu mogli ničim optužiti." Vidi *Korespondencija Josipa Jurja Strossmayera*. Arhiv JAZU (HAZU). Vidi Vasilije Krestić: *Hrvatsko-Ugarsko nagodba*. Srpska akademija nauka i umetnosti. CDXXVIII. 65. knjiga. Beograd, 1969. 187. p.

⁴³ Vidi Ladislav Heka: *Franjo Deák i Hrvati*, Pogledi, Budimpešta. I. dio 2003/3. 17-25. p., II. dio 2003/4. 85-92. p.

⁴⁴ László Heka: *Horvát alkotmány- és jogtörténet. II. rész (1848-tól 1918-ig)*. JATE Press. Szeged, 2004. 56. p.

listu Pesti Napló od 3. ožujka 1865. napisao: “Praški Politik je u broju od 28. veljače objelodanio da su gosp. Ivan Mažuranić, sadašnji dvorski kancelar Hrvatske i Slavonije, te gospoda Ivan Kukuljević, Ljudevit Vukotinović i Makso Prica postigli sporazum s Ferencom Deákom o jednom programu glede načina na koji će se Hrvatska i Slavonija opet priključiti Ugarskoj te je pripoćen i cijeli tekst toga programa. Ovo izvješće je neutemeljeno.”⁴⁵ Deák je, doduše, naveo kako je želja svekolikog mađarskog naroda postići nagodbu s Hrvatima na opće zadovoljstvo objiju strana, ali da je to moguće postići samo u Parlamentu, a on kao pojedinac nije ovlašten upuštati se ni u kakve pregovore.⁴⁶ Teško je ustanoviti koliko je ovaj napis pomogao narodnjacima, jer su na izborima ostvareni uglavnom očekivani rezultati. Unatoč novom izbornom redu (smanjen je broj izbornih mandata te broj virilista, dok je broj zastupnika iz Vojne krajine odanih dvoru zadržan na 55 mandata)⁴⁷ Samostalna narodna stranka je premoćno pobijedila u Vojnoj krajini, dok su u Hrvatskoj i Slavoniji kandidati Narodne stranke i Narodne ustavne stranke (tzv. unionisti) dobili dvotrećinsku većinu u odnosu na Samostalnu stranku. U Sabor je ušla i Stranka prava sa šest mandata.⁴⁸ Zbog ovakvog rasporeda snaga došlo je do promjena na ključnim pozicijama u Hrvatskoj, a Bečki se dvor odrekao nakane da potporom Samostalnoj stranci koči postizanje hrvatsko-ugarske nagodbe. Razlog tomu bio je dijelom taj što je na vidiku već bilo donošenje Austro-ugarske nagodbe, a s druge strane bila je sve očitija agitacija koju su agenti Knjaževstva Srbije vršili među Srbima na području Vojne krajine s ciljem da pod krinkom jugoslavenstva dođe do pripajanja južnoslavenskih zemalja Srbiji.⁴⁹ Kako se u Vojnoj krajini branila južna granica Habsburške monarhije, to su u Beču bili zabrinuti zbog sve većeg zbližavanja sa Srbijom, pa im se nagodba Hrvata i Mađara činila prihvatljivim rješenjem, tim prije što su već ozbiljno pregovarali o nagodbi s Mađarima. Istovremeno su krugovi u Srbiji s velikom pažnjom pratili događanja u Hrvatskoj, gdje je najveću prepreku ujedinjenju Južnih Slavena predstavljala “Unionistička” stranka (pogrdno nazvana i mađaronskom). Srbijanske novine su s oduševljenjem prihvatile pokušaj Samostalne stranke da se zbliži s narodnjacima, a vrlo ih je razočarala odluka ovih potonjih da ne prihvate pruženu ruku. Srpski akademik Vasilije Krestić ovu odluku Narodne stranke ocijenio je “ne baš pametnom politikom”,⁵⁰ a Srpske novine (službeni list srbijanske vlade) 1865. godine pisale su o tomu kako beogradski politički

⁴⁵ Cijeli tekst demantija vidi László Heka: *Horvát alkotmány- és jogtörténet. II. rész (1848-tól 1918-ig)*. 56.-57. p.

⁴⁶ Pesti Napló, 3. ožujka 1865.

⁴⁷ Broj izabranih zastupnika, koji su većinom glasovali za Narodnu liberalnu stranku, smanjen je s 120 na 74, a broj virilista (uglavnom naklonjenih savezu s Ugarskom) je smanjen s 79 na 24.

⁴⁸ Pravaši su imali pet zastupnika, jer je Ante Starčević izabran za zastupnika i u Zagrebu i u Vrbovskom.

⁴⁹ László Heka: *A magyar-horvát államközösség alkotmány - és jogtörténete*. Bába Kiadó, Szeged, 2004. 123 p.

⁵⁰ Vasilije Krestić n. dj. 211. p.

krugovi nisu mogli shvatiti da stranka biskupa Strossmayera surađuje s “unionistima”. Zbog toga je ovaj list narodnjake prozvao “fuzionistima”, te se okrenuo od njih i sa simpatijama pisao o Samostalnoj stranci.⁵¹ Teško je proniknuti u razloge zbog kojih je biskup Strossmayer odbio suradnju sa Samostalnom strankom, ali je vjerojatno u pozadini toga mogao biti onaj pritisak kojemu je od strane Dvora bio izložen prethodnih godina. Naime, đakovačko-srijemski biskup se u to vrijeme odbio sastati s prominentnim osobama iz redova Samostalne stranke (barunom Đurom Jelačićem, pukovnikom Gedeonom Zastavnikovićem i biskupom Josipom Šoićem) koji su ga osobno pozvali u svoj klub. Na Saboru je ipak došlo do pomirbe između narodnjaka i Samostalne stranke, što je, dakako, dovelo do podjela u redovima Narodne stranke. To se jasno očitovalo u prijedlogu Franje Račkog da se Hrvatska prvo nagodi s Ugarskom, a zatim da zajednički pregovaraju s Austrijom o zajedničkim poslovima cijele Monarhije. Ovaj prijedlog dobio je potporu 78 zastupnika, 22 sabornika glasovala su protiv, a čak njih 92 je bilo suzdržano.⁵² Protiv prijedloga glasovali su i eminentni narodnjaci, među kojima su bili biskup Strossmayer, Ivan Perkovac (urednik lista Pozor), odnosno Matija Mrazović.⁵³ Josip Šarinić drži da je ovim zaključkom Hrvatska “izgubila ustavnu legitimaciju” da o zajedničkim poslovima samostalno pregovara s najvažnijim čimbenicima Monarhije.⁵⁴ Sabor je u adresi upućenoj kralju 10. veljače 1866. zamolilo vladara neka privoli Ugarsku da prihvati saborski Zakonski članak 1861: XLII. i prizna da su “Trojedna Kraljevina i Kraljevina Ugarska dva ravnopravna čimbenika koji će zajedno i na temelju slobodne volje postići nagodbu”. U slučaju prihvaćanja ovoga stajališta Sabor je voljan poslati povjerenstvo u Budimpeštu radi pregovora o nagodbi.

U to vrijeme je u Ugarskom saboru apsolutnu većinu imala Deákova stranka (Deák-párt) Franje (Ferenca) Deáka u kojega su se Hrvati najviše pouzdavali. Međutim, ni on nije bio voljan razgovarati o hrvatskom pitanju dok se saborski zastupnici ne pojave na sjednici Ugarskog sabora. To stajalište dobilo je svoj izraz i u adresi koju je Ugarski sabor poslao kralju, a u kojoj se navodi: “Glede zaključka Hrvatskog sabora iz 1861. godine, s kojom nas je Vaše Veličanstvo upoznao, mišljenja smo da bi o istomu bilo najučinkovitije raspravljati kada se hrvatski zastupnici pojave na Ugarskom saboru ili pak kada s njihovim opunoćenicima budemo pregovarali o nagodbi.”⁵⁵

Kada je nakon toga kralj pozvao Sabor neka izvoli izabrati kraljevsko povjerenstvo radi postizanja nagodbe s Ugarskom, razočaranje se u Zagrebu nije moglo prikriti. Ideje austroslavizma i trijalizma bile su poražene, pa je na sjedni-

⁵¹ Srbske novine. Novi Sad, 1865. br. 124. i 129.

⁵² Vasilije Krestic n. dj. 217. p.

⁵³ Vidi Bogoslav Šulek: *Naše pravice*. Adresa sabora Trojedne kraljevine od 10. veljače god. 1866. na kraljevske prijedlog. Zagreb, 1868. 470., 471., 472., p.

⁵⁴ Josip Šarinić: *Nagodbena Hrvatska. Postanak i osnove ustavne organizacije*. Zagreb, 1972. 118. p.

⁵⁵ Az 1866. február 8-iki országyűlés irományai. XXII. országos ülés.

ci održanoj 11. ožujka 1866. izabrana regnikolarna deputacija od 12 članova u kojoj je bilo sedam narodnjaka (biskup Strossmayer, Franjo Rački, Ivan Perkovac, Matija Mrazović, Dragutin Kušlan, Mihovil Klaić i Josip Vraniczany), četiri člana Samostalne stranke (Maksim Prica, Bartol Smaić, Jovan Subotić i Avelin Čepulić) te jedan zastupnik iz redova Narodne ustavne stranke (Mirko Šuhaj).⁵⁶ Razlog ovakvom sastavu povjerenstva bio je taj što su se saborski zastupnici podijelili glede instrukcija koje kraljevsko povjerenstvo treba imati tijekom pregovora. "Unionisti" su smatrali da instrukcije trebaju biti tek općenite, dok su druge dvije stranke htjele da one budu striktno.⁵⁷ Zbog toga je Kolo-man Bedeković u Saboru pročitao izjavu koju su potpisala 34-orica njegovih kolega, a sukladno kojoj su "unionisti" odbili sudjelovati u radu Sabora i u deputaciji.⁵⁸ U povjerenstvo je od "unionista" izabran tek predsjednik Sabora Mirko Šuhaj, koji je uživao golem autoritet i narodnjaka i Samostalne stranke, kao i Mađara.

⁵⁶ *Josip Juraj Strossmayer* (1815.-1905.), dakovački (bosansko-srijemski) biskup. Rođen je u Osijeku u koji se njegov djed doselio iz Gornje Austrije. Godine 1849. je posredovanjem bana Jelačića imenovan biskupom i tu čast je obnašao tijekom sljedećih 55 godina. U drugoj polovici 19. stoljeća je bio jedan od najvažnijih Hrvata u političkom i javnom životu.

Dr. Franjo Rački (1829.-1884.), povjesničar, kanonik, prvi predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Ivan Perkovac (1826.-1871.), novinar, novinski urednik i političar.

Matija Mrazović (1824.-1896.), odvjetnik, kasnije zagrebački gradonačelnik.

Dragutin (Károly, Dragojlo) Kušlan, barun, odvjetnik i političar.

Dr. Miho Klaić, (1829.-1896.), političar, doktor arhitekture, koji je 1861. bio zastupnik u Dalmatinskom, a 1865. u Hrvatskom saboru, usto i član Zemaljskog odbora. Jedan je od osnivača te predsjednik *Matice dalmatinske* i narodnjačkoga glasila *Il Nazionale*. Unatoč progonima austrijskih vlasti, cijeloga života borio se za uvođenje hrvatskoga jezika u školstvo i upravu te sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.

Dr. Josip Vraniczány, jedna je od najvažnijih osoba hrvatske politike u nagodbenom razdoblju.

Maksimilijan (Makso) Prica, političar, kasnije porotnik pri Sudu sedmorice u Zagrebu.

Bartol Smajić (Zmajić), nadzornik riječkog Pomorskog ureda. Do 1848. je bio bakarski izaslanik u Ugarskom saboru.

Jovan Subotić (1817.-1886.), srpski pisac i pjesnik, novinar, odvjetnik u Pešti i Novom Sadu, podžupan Srijemske županije. Bio je jedan od najznačajnijih i najutjecajnijih Srba u Hrvatskoj. Školovao se u Srijemskim Karlovcima i Szegedu, a naslov doktora prava stekao je na Pravnom fakultetu u Pešti 1840. U razdoblju između 1842. i 1847. uređivao je *Letopis Matice srpske*. Godine 1848. sazvao je Srpsku narodnu skupštinu u Pešti na kojoj su formulirani srpski zahtjevi. U svibnju te godine sudjelovao je na kongresu u Srijemskim Karlovcima na kojem je osnovana patrijaršija, a za patrijarha je izabran Josif Rajačić. Subotić je bio ravnatelj Zagrebačkog kazališta, te član JAZU. 1866. se preselio u Novi Sad, gdje je izabran za predsjednika Matice srpske.

Avelin Čepulić (1820.-1886.), političar, porotnik Riječkog suda (1868.).

Mirko Šuhaj (1822.-1889.), sveučilišni profesor, predsjednik Hrvatskog sabora (1866. te 1868.-1869.), član Ugarske delegacije. Godine 1869. bio je ministarski savjetnik u hrvatskom ministarstvu, te kurijski sudac. Umro je u Budimpešti.

⁵⁷ *Dnevnik sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od g. 1865-67*. Zagreb, 1867. 425. p.

⁵⁸ *Dnevnik sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od g. 1865-67*. Zagreb, 1867. 455. p.

Zastupnički dom Ugarskog parlamenta je 17. ožujka 1866. raspravljajući o adresi Hrvatskog sabora primio k znanju da je izabrana hrvatska regnikolarna deputacija, te je sukladno tomu Parlament izabrao kraljevstvo povjerenstvo. Od 12 članova odbora njih osam (Ferenc Deák, József Siskovich, Pál Somssich, barun József Eötvös, grof Gyula Andrásy, Kálmán Ghyczy, Antal Csengery i grof Imre Mikó) izabrani su u Zastupničkom domu, a četvorica (László Szögyény-Marich, grof Antal Széchen, László Jankovich i grof Antal Mailáth) u Gornjem domu.⁵⁹

Hrvatski i Ugarski kraljevski odbori počeli su 16. travnja 1866. u Pešti pregovore oko postizanja nagodbe. Budući da su u hrvatskom povjerenstvu samo dr. Šuhaj i Bartol Smajić znali mađarski⁶⁰, stranke su se suglasile da na svojim odvojenim sjednicama koriste njemački jezik kao službeni, a da na zajedničkim sjednicama svaki odbor upotrebljava svoj materinski jezik. Premda su članovi

⁵⁹ *Ferenc Deák* (1803.-1876.), državnik, jedna od najznačajnijih osobnosti mađarske povijesti 19. stoljeća.

József Siskovich, mađarski političar hrvatskoga podrijetla. Obitelj je plemićki naslov *Almás et Gödre* dobila na temelju posjeda koji su se nalazili u okolici Subotice. Sjedište obitelji Šišković bilo je u Baranji, u Szegedu su pojedini članovi obitelji obnašali senatorsku funkciju. Iz szegedske grane obitelji potjecao je grof József Siskovics (Siskovich), general, glavni nadzornik Banatske vojne krajine, glavni zapovjednik u Galiciji te Češkoj, vojni podučavatelj cara Josipa II. Vidi László Heka: *A bunyevácok (dalmaták) Szeged életében*, Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXVI. Szeged, 1998. 123. p.; Ladislav Heka: *Povijest Hrvata Dalmatina u Segedinu*. Croatica, Budapest és Frankovits és Társa, Pécs 2004. 78-79. p.

Pál Somssich (1811.-1888.), političar i publicist. Bio je izaslanik Somogyske županije u Ugarskom saboru 1843.-1844. te 1847.-1848. U revolucionarnoj 1848. godini se sukobio s Lajosom Kossuthom te se povukao iz političkog života. Tijekom Bachova apsolutizma napisao je knjigu o mađarskom pravu na njemačkom jeziku. Bio je vjeran sljedbenik Deákove politike kada se 1861. vratio u politiku kao parlamentarni zastupnik. U razdoblju između 1869. i 1872. bio je predsjednik Zastupničkog doma zajedničkog parlamenta.

József Eötvös barun (1813.-1871.), državnik, akademik, istaknuti mađarski pisac, pjesnik, prvi značajni mađarski pripadnik realizma u književnosti, skladatelj. Jedna od značajnih osobnosti mađarskog javnog života u 19. stoljeću, od 1867. do 1871. je bio ministar kulture i vjera.

Gyula Andrásy grof (1823-1890), državnik, premijer, jedna od dominantnih osobnosti mađarske povijesti.

Kálmán Ghyczy (1808.-1888.), političar i pisac.

Imre Mikó, grof (1805.-1876.), povjesničar, pisac, akademik, podrijetlom iz Erdelja, gdje je bio jedan od reformističkih vođa i zagovaratelj unije između Erdelja i Ugarske. U razdoblju između 1867. i 1870. obnašao je funkciju ministra javnih radova i prometa u vladi Gyule Andrásyja. Značajna je i njegova djelatnost na polju kulture napose na promicanju mađarske kulture u Erdelju. Jedan je od osnivača Sveučilišta u Kolozsváru (rumunjski Cluj-Napoca, 1872.), uređivao je brojne časopise, financijski je pomagao i podupirao rad kazališta i drugih kulturnih institucija.

Antal Szécsen grof (1819.-1896.), političar, ministar bez lisnice.

László Szögyény-Marich (1806.-1899.) veliki župan Fehérske županije.

László Jankovich, veliki župan Somogyske županije.

Antal Mailáth (Majláth) gróf (1801.-1873.), zastupnik u Ugarskom parlamentu, predsjednik zajedničkog hrvatsko-ugarskog kraljevskog odbora.

⁶⁰ Nemamo podataka o tomu je li tko u Ugarskom odboru znao hrvatski, ali prezimena Siskovich, Somssich, Szögyény-Marich i Jankovich upućuju na možebitno hrvatsko (slavensko) podrijetlo.

Samostalne stranke (Subotić, Prica, Čepulić i Smaić)⁶¹ dobili najveći broj glasova u Saboru, ipak je biskup Strossmayer izabran za predsjednika povjerenstva. S druge je pak strane najstariji član mađarskog izaslanstva grof Antal Mailáth (Majláth) izabran za predsjednika mađarskog povjerenstva, te je predsjedao i zajedničkim sjednicama oba odbora.⁶²

Hrvatski odbor je ostao dosljedan Zakonskom članku XLII. iz 1861., odnosno stajalištu koje je u seriji napisao pod naslovom Jugoslavjanstvo u Pozoru objavljivao Franjo Rački. Dakle, Hrvatska je bila suglasna nagoditi se s Mađarima, ali samo na osnovi personalne unije, dakle kao "*regnum socium, regnum foedere junctum*".⁶³ Mađarska strana je pak bila voljna Hrvatskoj priznati najširu autonomiju, ali ne i ravnopravnost. Zbog toga su razgovori završeni 16. lipnja, kada su se članovi hrvatskog odbora vratili natrag u Zagreb. Biskup Strossmayer je uvrijeđen odlučio približiti se Srbiji, smatrajući završenima razgovore s Mađarima. S druge strane su u Budimu držali da su pregovori tek prekinuti, te da će se u dogledno vrijeme nastaviti. U Srbiji su bili zadovoljni neuspjehom pregovora te je u dva navrata srpski premijer i kasniji ministar unutarnjih poslova Ilija Garašanin pokušao stupiti u vezu s Hrvatima.⁶⁴ Viktor Novak i dio srpskih autora spominju da je biskup Strossmayer koncem kolovoza 1866. prihvatio Garašaninov prijedlog da radi na ujedinjavanju Južnih Slavena, te da je đakovački biskup tada izjavio i da je spreman pomoći knezu Mihajlu, ako treba i kao njegov ministar.⁶⁵ Ovo približavanje između Hrvata i Srba vrlo je povoljno ocijenjeno u zagrebačkom i beogradskom tisku. Tako je primjerice Sviet, list Samostalne stranke, u jesen 1866. sa simpatijama pisao o tomu da se Srbi, Bugari, Bosanci, Hercegovci i Crnogorci pripremaju stvoriti jednu neovisnu državu "na ruševinama Turskog carstva" koja bi imala velik utjecaj ne samo na Austriju, nego i na sve slavenske narode u Monarhiji.⁶⁶ List Vidovdan, koji je izlazio u Beogradu te je redovno je kritizirao Austriju, dualizam, Austro-ugarsku nagodbu i "gaženje svih prava slavenskih naroda u Monarhiji", tada je sa zadovoljstvom isticao da zagrebačke novine Pozor i Sviet zastupaju ista gledišta kao i srbijanski tisak.⁶⁷

Službeni Zagreb se sve više udaljavao od Pešte te je Sabor u prosincu 1866. uputio adresu kralju s molbom da se Hrvatska i Slavonija sjedine s Austrijom, a istodobno je obavijestio Dvor o odluci da ne će poslati izaslanike na Ugarski sabor. Kada je vladar odbio adresu Hrvatskog sabora, srbijanski tisak je s veli-

⁶¹ Kušlan, Vraniczany i Klaić su dobili najmanje glasova svojih kolega.

⁶² László Heka: *Horvát alkotmány- és jogtörténet. II. rész (1848-tól 1918-ig)*. 68. p.

⁶³ Vidi članak *Jugoslavjanstvo* u listu Pozor Zagreb. Serija članaka objelodanjena je u listu između 21. listopada i 3. studenog 1860. godine.

⁶⁴ G. Jakšić - V. Vučković: *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila. Prvi balkanski savez*. Beograd, 1963. 272, 273. p.

⁶⁵ Viktor Novak: *Jedno sporno pitanje iz srpskohrvatskih odnosa šezdesetih godina prošloga veka*. Istorijski časopis br. 1-2. Beograd, 1949. 188, 189. p.

⁶⁶ *Iztočno pitanje i južni Slavjani*. Sviet. Zagreb. Godina 1866. 157. p.

⁶⁷ Vidov dan. Beograd. 1866. 178, 179. p.

kim zadovoljstvom isticao da se time daje novi zanos južnoslavenskom približavanju. Beogradski list Svetovid uputio je poruku hrvatskomu narodu da unatoč postojećih poteškoća ne smije izgubiti nadu te neka vjeruje u slavensku solidarnost jer je u njoj budućnost Južnih Slavena.⁶⁸

Kralj je u proljeće 1867. pozvao Hrvatski sabor da se nagodi s Mađarima i neka pošalje izaslanike na svečanost krunidbe. U hrvatskoj politici je, međutim, već došlo do zaokreta i daljnjega približavanja Srbiji. Sabor je na sjednici 11. svibnja 1867. svečano priznao srpski narod kao ravnopravan na području Hrvatske, a nakon toga je odbio poslati izaslanstvo na krunidbenu svečanost te je odbacio kraljevu preporuku da počnu pregovori oko nagodbe s Ugarskom. Zbog navedenoga vladar je raspustio Sabor. Ovaj slijed događaja izazvao je značajnu pozornost u bečkom tisku, gdje je zabilježeno da Hrvatski sabor svoj otpor prema Mađarima čini po uputama koje dobiva iz Beograda. U središtu Monarhije bili su sve zabrinutiji zbog "srpske agitacije",⁶⁹ napose na području Vojne krajine i Srijemske županije, gdje su Srbi živjeli u velikom broju. Vladajuće strukture držale su da bi napetosti na južnoj granici mogle dovesti u opasnost cijelu državu, poglavito nakon saznanja da u Irigu postoji jedna skupina naoružane srpske mladeži.⁷⁰ U Beču i Pešti rastao je strah od ruskoga utjecaja na južne Slavene, pa je za obadva dijela Monarhije bilo poželjno što prije riješiti pitanje odnosa između Hrvatske i Ugarske.

Donošenje Hrvatsko-ugarske nagodbe

Nakon što je kralj 17. veljače 1867. imenovao grofa Gyulu Andrásyja za mađarskog premijera, grof je 25. veljače na sjednici Ugarskog kraljevskog ministarskog vijeća (Magyar királyi Minisztertanács) nazočne upoznao sa svojim programskim govorom koji je iznio i pred Parlamentom,⁷¹ a nakon što ga je ovaj prihvatio, vlada je 1. travnja 1867. donijela odluke koje su se odnosile na Hrvatsku.⁷² Na istoj sjednici vlade odlučeno je i da se u Rijeku pošalje kraljevski povjerenik.⁷³ Budući da je Ugarskoj sada bilo bitno riješiti "hrvatsko pitanje", to je 4. travnja Vlada usvojila prijedlog koji je znatno utjecao na konačan tekst Hrvatsko-ugarske nagodbe.⁷⁴

⁶⁸ *Pogled na radnju Sabora Trojedne kraljevine*. Svetovid. Beograd, 1867. br. 3.

⁶⁹ Magyar Országos Levéltár (Mađarski državni arhiv, u nastavku MOL). Minisztertanács (Ministarsko vijeće). K 27 – 12. lipnja 1867. - 5. *Srpska agitacija*.

⁷⁰ MOL. A miniszterelnök félhivatalos levelezése (Premijerova poluslužbena prepiska). K 467, 1867. I. paket b. 263. Priopćava Vasilije Krestić n. dj. 273. p.

⁷¹ Minisztertanács K 27 – 25. veljače 1867. -1. *Programski govor predsjednika vlade pred parlamentom*.

⁷² MOL. Minisztertanács. K 27 – 1. travnja 1867. - 1. *Odluke u vezi hrvatskog pitanja*.

⁷³ MOL. Minisztertanács. K 27 – 1. travnja 1867. - 2. *Slanje kraljevskog povjerenika u Rijeku*.

⁷⁴ MOL. Minisztertanács. K 27 – 4. travnja 1867. - 2. *Prijedlog odluke o hrvatskom pitanju*. Cijeli sadržaj prijedloga vidi László Heka: *Horvát alkotmány és jogtörténet II. rész (1848-tól 1918-ig)*. 77-78. p.

U Hrvatskoj je nakon raspuštanja Sabora, 27. lipnja 1867. smijenjen ban Josip Šokčević te je za banskog namjesnika imenovan barun Levin Rauch, jedan od čelnika "Unionističke" stranke, koji je odmah po preuzimanju dužnosti zabranio izlaženje lista Pozor te kupio zagrebačke novine Agramer Zeitung, odnosno utemeljio Hrvatske novine kao list svoje stranke. Srpski akademik Vasilije Krestić iznosi podatak da je za tu svoju aktivnost od Mađarske dobio potporu u iznosu od 34.917 forinta.⁷⁵ Krestić spominje i to da su 1867. i narodnjaci dobili financijsku pomoć, i to iz Srbije.⁷⁶ U Hrvatskoj su od novina izlazile još samo Narodne novine, koje je tijekom ilirskog pokreta uređivao Ljudevit Gaj, a koje su poslije 1858. praktično postale službenim organom bečke vlade, te su sukladno tomu promicale potrebu donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe.

Kralj je uoči izbora oktroirao izborni red, sukladno kojem je smanjen imovinski cenzus na 5, 15 i 30 forinta, čime je pravo glasa dobilo seljaštvo te je povećan broj virilista (uglavnom naklonjenih "unionistima"), dok je broj izabranih zastupnika ograničen na 66. Tom prigodom Vojna krajina nije birala zastupnike, jer se znalo da tamošnje pučanstvo uglavnom zastupa ideju povezivanja sa Srbijom, a protivni se nagodbi Hrvata i Mađara.

Na izborima održanim između 19. studenog i 23. prosinca 1867. "unionisti" su postigli premoćnu pobjedu osvojivši 52 mandata od ukupno 66, što je izazvalo razočaranje u redovima zastupnika ideje o južnoslavenskom približavanju, te oduševljenje napose u Ugarskoj i onom dijelu Hrvatske koji je bio naklonjen Pešti. Pristaše Narodne liberalne stranke nisu se mogli sabrati od poraza, pa je Novi Pozor u broju od 18. siječnja 1868. objelodanio članak u kojem se iznosi mišljenje da Srbija treba stati na čelo zajedničke akcije južnih Slavena.⁷⁷ Nasuprot tomu, u Mađarskoj su izborni rezultati u Hrvatskoj prihvaćeni s oduševljenjem. Najutjecajniji list Pesti Napló, koji je zastupao politička gledišta Ferenc Deáka, u svom je subotnjem broju 4. siječnja 1868. u uvodniku objavio: "(...) Radujemo se da je u našoj pridruženoj državi Trojednoj Kraljevini⁷⁸ na izborima od 66 zastupnika njih 48 iz one stranke,⁷⁹ koja je dosljedna našoj povijesti. Ti su ljudi iskreni zagovornici zakonskog sjedinjenja svoje domovine s našom. Ne znam što će sada reći oni proroci koji su naše zakone iz 1867. željeli u narodu prikazati kao zapreku postizanja nagodbe s Hrvatskom. Vrijeme ih je demantiralo. (...) Možemo li zamisliti Mađara koji nakon ovoga ne bi s oduševljenjem pozdravio sadašnju nagodbu. (...)"⁸⁰ Autor uvodnika se u istom tekstu "obračunao" s mađarskom oporbom sklonom hrvatskim narodnjacima, a čiji organ je

⁷⁵ Vasilije Krestić n. dj. 242. p. Vidi. Miniszterelnökség. K 26. 1899-7468. 9, 10.

⁷⁶ Andrija Brlić je ilegalno oputovao u Srbiju i tamo dobio potporu u iznosu od 300 zlatnika. Vidi Vasilije Krestić n. dj. 371. p.

⁷⁷ *Srbija i naivni diplomati*. Novi Pozor. 18. siječnja 1868. Usp. Krestić, Vasilije n. dj. 372. p.

⁷⁸ Autor Hrvatsku naziva pridruženom državom, što je svakako bio izraz prijateljstva, jer su tijekom javnopravnog spora (1790.-1848.) Mađari odbijali priznati da je Hrvatska "socio regna".

⁷⁹ Pesti Napló. 1868. br. 3. (4. siječnja 1868.). Autor navodi da je broj unionističkih mandata 48, a ne 52 koliko ih je stvarno bilo.

⁸⁰ Ibidem.

bio veoma utjecajni list Magyar Újság: "I kako to prihvaća ekstremna ljevica kod nas! S istom sumnjom i objedama prema mađarskoj vladi, kao što se svakodnevno može pročitati u protumađarskim panslavističkim novinama, a prema kojima su izbori u Hrvatskoj namješteni, iskrojani nasiljem te da na njima Narodna stranka nije ni sudjelovala. (...) Da je to napisao Zukunf ili Politik,⁸¹ onda se tomu ne bismo čudili. Ali je svakako potrebna velika doza stranačke zaslijepljenosti i strasti da se jedan mađarski političar suglasi s takvim mišljenjem te time da oružje u ruke onima koji ne kane srušiti samo mađarsku vladu, nego i dualizam, pače udaraju na sam pojam mađarske krune i temelje mađarske državnosti."⁸²

U Zagrebu je Hrvatski sabor 9. siječnja 1868. održao prvu sjednicu u novom sazivu. Dopisnik lista Pesti Napló u svom je izvješću zapisao: "Veliku pozornost je izazvala činjenica da pokrajinskom saboru nisu nazočili ni Strossmayer, ni Haulik, odnosno s izuzetkom senjskog biskupa Šoića, niti jedan crkveni velikodostojanstvenik. Ljudi se pitaju i zašto u radu Sabora ne sudjeluju braća pokojnog bana Jelačića (Antun i Đuro), na što je jedini mogući odgovor u činjenici da postojeći politički odnosi ne odgovaraju Jelačićima. (...)"⁸³

Na drugoj sjednici (15. siječnja) Jovan Subotić je u ime 14 zastupnika Narodne liberalne stranke zatražio raspuštanje Sabora. O tomu je Vasárnapi újság (najčitaniji mađarski list u razdoblju dualizma) objavio sljedeću vijest: "Zastupnici iz redova Narodne stranke predložili su da se uputi adresa kralju u kojoj će se zamoliti da bi vladar izvolio raspustiti Sabor budući je on sazvan na temelju oktroiranih propisa, te da se umjesto njega sazove Sabor zasnovan na zakonskoj osnovi. Nakon što je, uz odobravanje većine, Jovan Živković, jedan od govornika iz redova unionista, ukazao na nesvršishovitost ovog prijedloga, članovi Narodne stranke su napustili sabornicu."⁸⁴ Međutim, vijest objelodanjena u ovim novinama nije bila do kraja točna, jer su, naime, dvojica narodnjaka (Ljudevit Vukotinović⁸⁵ i Ivan Filipović) ipak ostala u dvorani. Narodna stranka je u tim trenucima bila u tolikoj krizi da je Matija Mrazović izjavio kako su stranku na okupu održavali još samo pretplatnici (njih ukupno 500) Novog Pozora,⁸⁶ dok je urednik ovog lista Josip Miškatović držao da se stranka raspala. Tvrdnje hrvatskih narodnjaka da su izbore izgubili zato što na njima nisu ni sudjelovali, u Ugarskoj je zastupala "krajnja ljevica", čime je izazvala bijes vladajućih. Pesti Napló je vrlo oštro reagirao prema oporbi u Ugarskoj u već spomenutom uvod-

⁸¹ Die Zukunf je izlazio u Beču, a Politik u Pragu.

⁸² Pesti Napló. 1868. br. 3. (4. siječnja 1868.).

⁸³ *Zágráb, jan 10.* Pesti Napló, 1868. br. 10-5315. (utorak, 14. siječnja 1868.).

⁸⁴ *Mi újság?* Vasárnapi újság, Budapest, 1868. br. 3. 32. p.

⁸⁵ Ljudevit Vukotinović (prvim imenom Farkas Lajos, koristio se i imenom Ljudevit Farkaš-Vukotinović, 1813.-1893.), pravnik, političar, pisac, botaničar i geolog, pristaša ilirskog pokreta, jedan od osnivača Narodnog muzeja. Rođen je u Zagrebu, a školovao se u rodnom gradu te Nagykanizsi i Szombathelyu. Pravni fakultet je polazio u Zagrebu i Požunu. Obnašao je upravne i sudske funkcije. Umro je u rodnom gradu.

⁸⁶ Šidak-Gross-Karaman-Šepić: *Povijest hrvatskoga naroda 1860-1914.* Zagreb, 1968. 43. p.

niku od 4. siječnja: "(...) Nije istina da je protuunionistička stranka bojkotirala izbore, nego je na svim izbornim mjestima sudjelovala ili je to pokušala, a povukla se tek onda kada je jasno uvidjela da će izgubiti. Tako su u tri izborna okruga u Zagrebu pokušali sudjelovati, ali su se uoči izbora povukli kada je postalo jasno da će jedva imati 2-4 glasa... Pozivamo se na Pozor koji vidjevši izborne rezultate nije optužio vladu za opsjenu, nego je uzviknuo: Da, pretrpjeli smo teži poraz od očekivanoga. Ali koji je tomu razlog? To što je narod neobrazovan, zaostao. Dosad nismo imali vremena za njegovo obrazovanje. Iz ovoga proizlaze dva zaključka. Jedan je da i protivnici unije priznaju da narod stoji uz uniju, a drugi je da hrvatski saveznici ultrademokratske ekstremne ljevice odmah optužuju narod dočim ovaj glasuje protiv njih."⁸⁷

Za predsjednika Sabora je 15. siječnja izabran Antun Vakanović⁸⁸, a za prvog dopredsjednika Jovan Živković.⁸⁹ Izostanak narodnjaka sa saborske sjednice izazvao je reakcije kod vladajućih, ali i u mađarskim medijima. Tako se zagrebački dopisnik Pesti Naplóa "obračunao" s liberalima napisavši: "... Tko su ti paradirajući oporbenjaci koji sami sebe nazivaju "liberalnim narodnjacima"? Jesu li to možebitno junaci hrvatske slobode? Ili mučenici koji se bore za ustavnost? Ni najmanje. Karakteristike kakve ima njihov vođa, priliče i svima njima. A njihov čelnik je dr. juris Jovan Subotić, koji je sinekuru dobio od Bachove vlade. Tijekom Schmerlingianismusa je odano obnašajući svoju funkciju na njemačkom jeziku, dospio do pozicije septemvira, a sada je odjednom fanatični "narodni liberal", te mu niti priznavanje hrvatskog narodnog jezika kao službenoga,⁹⁰ niti potpuna autonomija Hrvatske nisu dostatni. (...) On, naime, slijedi politiku budućnosti. Već ima pjesničku viziju budućnosti, pa je svoje sinove poslao na školovanje u Rusiju, kažu sa stipendijom. Njegovi sljedbenici u svemu pristaju uz vođu. S njima je nemoguće postići sporazum, uvjeravati ih u nešto bilo bi samo gubljenje vremena. Zbog toga je puno bolje da su nam se sklonili s puta, jer ćemo tako brže postići nagodbu."⁹¹

Sabor je na sjednici održanoj 25. siječnja 1868. s odobravanjem prihvatio prijedlog adrese koji je pročitao Jovan Živković, a tri dana kasnije je ovaj prijedlog u 20 točaka hrvatsko zakonodavno tijelo i potvrdilo.⁹² U adresi se navodi

⁸⁷ Pesti Napló. br. 3-5308. 4. siječnja 1868.

⁸⁸ Antun Vakanović (1808.-1894.) bio je jedan od iliraca, a zatim je u razdoblju od 1861. do 1873. bio saborski zastupnik "Unionističke" stranke, predsjednik Sabora, ministarski savjetnik za financije.

⁸⁹ Jovan Živković (1826.-1902.) jedan od istaknutih Srba u Hrvatskoj, dopredsjednik Sabora, porotnik Banskog stola, vukovarski zastupnik u Saboru (1868.). Član Ugarskog povjerenstva i pisac Antal Csengery nazvao ga je "strastvenim Srbinom" ("szenvedélyes rác").

⁹⁰ Jovan Subotić je bio zagovornik ideje o srpsko-hrvatskom povezivanju. U Saboru je bio uz Mihajla Polita-Desančića prvi zastupnik koji je predložio da se narod Trojedne kraljevine nazove "hrvatsko-srpskim", što je sabor odbacio. O tome vidi opširnije László Heka: *A magyar-horvát államközösség alkotmány - és jogtörténete*. 127-130. p.

⁹¹ Pesti Napló br. 17-5322. (srijeda) 22. siječnja 1868. članak pod naslovom Zagreb, 19. siječnja.

⁹² Pod naslovom *Horvátország. Zágráb, jan. 25. Jelentés a szábor gyűléséről*. Pesti Napló od 30. siječnja 1868. broj 24-5329. (četvrtak) navodi svih 20 točaka.

da Hrvati žele pomirbu s Mađarima na temelju zaključka Sabora iz 1861. godine. Poslije ovoga je hrvatsko zakonodavno tijelo izabralo odbor od 12 članova i to: Kolomana Bedekovića, Antuna Vakanovića, dr. Ignjata Brlića, grofa Julija Jankovića, Antuna Stojanovića, grofa Ladislava Pejačevića, Mirka Šuhaja, Janka Cara, Jovana Živkovića, Josipa Žuvića, župnika Stjepana Vukovića i dr. Pavla Battagliarinija. Kao pričuve su izabrani Miroslav Kraljević i barun Lazar Hellenbach.⁹³

Nasuprot hrvatskom stajalištu, Ugarski sabor je zastupao gledište da su novi pregovori o nagodbi samo nastavak onih iz 1866. godine, pa stoga nije birao novi kraljevski odbor, nego je povjerenje dao izaslanstvu izabranom 1865. godine (Ferenc Deák, Antal Csengery, Kálmán Ghyczy i Pál Somssich iz Zastupničkog doma), s tim da je jedan član tadašnjega odbora preminuo (József Siskovics), a trojica su u međuvremenu preuzeli funkcije ministara (grof Andrásy, grof Mikó, barun Eötvös), koje su bile nespojive s članstvom u regnikolarnoj deputaciji. Na njihova mjesta izabrani su novi članovi: Dániel Dózsa, Tivadar Bottka, Lajos Horváth i Lajos Vadnay.⁹⁴ Članovi povjerenstva iz

⁹³ *Koloman Bedeković* (1818. - 1889.) bio je od 1842. do 1845. porotnik Banskog stola, dožupan od 1860. do 1861. te opet od 1865. do 1867. kada je imenovan namjesnikom velikožupanske časti, od 1861. do 1869. bio je saborski zastupnik. Funkciju hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice obnašao je od 1868. do 1871. te od 1876. do smrti 1889. godine. Uz prekide je funkciju hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice (uspostavljenu Hrvatsko-ugarskom nagodbom) obnašao 15 godina i 7 mjeseci. U međuvremenu je od 26. siječnja 1871. do 12. veljače 1872. bio hrvatski ban. Perfektno je govorio mađarski jezik.

Dr. Ignjat Brlić (1834.-1892.), član manjinske grupe u Hrvatskom odboru. Bio je jedan od onih u povjerenstvu koji se nije služio mađarskim jezikom.

Julije Janković, grof, veleposjednik, zastupnik Daruvara-Pakraca, tečno je govorio mađarski jezik.

Dr. Antun Stojanović (1822.-1896.), osiječki zastupnik i odvjetnik, koji je također govorio mađarski jezik.

Ladislav Pejačević, grof (1824.-1901.) veleposjednik, jedan od najimućnijih i najutjecajnijih Slavonaca. Mađarski je govorio perfektno.

Janko Car (1818.-1900.) glavni bilježnik Varaždinske županije, jedva je razumio mađarski.

Josip Žuvić je bio jedna od ključnih osoba u donošenju nagodbe. Svojedobno je bio ilirac, a kasnije se priključio "unionistima" te postao glasnogovornik i najznačajniji publicist stranke. Bio je tužitelj pri Banskom stolu. Dobro je govorio mađarski.

Stjepan Vuković, ivanečki župnik, kojeg je član Ugarskog povjerenstva Antal Csengery u svojim memoarima opisao kao pristašu Narodne stranke. Mađarski je slabo razumio.

Umjesto izabranog dr. Pavla Battagliarinija u radu povjerenstva je sudjelovao Miroslav Kraljević ("Frico", mađarski izvori ga spominju po imenu Frigyes), veliki župan Požeške županije te pisac i izdavač časopisa Slavonac. Iz tadašnjega hrvatskog te srpskog tiska saznajemo da je pravio razliku između hrvatskog i slavonskog "naroda". Vidi Pozor broj 179. iz 1861. godine. List Zastava koji je izlazio u Novom Sadu u broju 58. iz 1867. tvrdio je da "Kraljević razmišlja o tomu da se Slavonija odvoji od Hrvatske i da samostalno sklopi nagodbu s Ugarskom.

Lazar Hellenbach barun i političar, objavljivao je kritičke članke u tadašnjih hrvatskim tiskovinama.

⁹⁴ *Dániel Dózsa* (1821.-1889.), pravnik, pisac i novinar. Od 1868. bio je sudac Sudskog stola u Marosvásárhelyu (danas Tргу Mures, Rumunjska), od 1872. sudac u Kraljevskoj kuriji. Objelodanjivao je i publikacije s područja pravne znanosti.

Gornjeg doma ostali su grof Antal Majláth, László Szögyény-Marich, László Jankovich i grof Antal Szécsen.

Na sastanku Ministarskog vijeća dogovoreno je da će predsjednik vlade pozvati hrvatski odbor radi dogovora o nagodbi “u četvrtak, odmah iza Uskrsa, dakle 16. travnja.”⁹⁵ Hrvatska regnikolarna deputacija se 20. travnja pojavila u ugarskoj prijestolnici, a u srijedu (22. travnja) su svi članovi izaslanstva posjetili Ferencu Deáka, a potom otišli u njegov klub (Deák-kör), “gdje su razgovori između dvaju odbora bili vrlo srdačni.”⁹⁶

Prvi sastanak su regnikolarne deputacije održale 28. travnja, kada su se dogovorile da će u međusobnim razgovorima koristiti njemački, da bi se bolje razumjeli, a na svečanim sjednicama će se služiti “diplomatičkim jezikom”, dakle hrvatskim i mađarskim.⁹⁷ Za predsjedatelja zajedničkim sjednicama izabran je grof Antal Majláth (predsjednik Ugarskog odbora), a za predsjednika Hrvatskog povjerenstva izabran je Antun Vakanović. Dvojica referenata bili su Antal Csengery i Janko Car. Ugarski odbor je potom pozvao Hrvatsku deputaciju da pripremi nacrt teksta nagodbe. Članovi dvaju odbora sporazumjeli su se da će nacрте pripremiti i raspraviti na samostalnim sjednicama, a da će odluke donositi na zajedničkim zasjedanjima. Održana su još samo dva zajednička zasjedanja, i to 6. svibnja (o pitanju željezničke trase “Alföld-Fiume”), te 24. lipnja (o prijedlogu teksta nagodbe).

Premda su svi članovi Hrvatskog odbora bili “unionisti”, ipak je među njima ubrzo došlo do razdora te je stvorena tzv. manjinska skupina koju su činili grof Julije Janković, barun Lazar Hellenbach, Ignjat Brlić te Jovan Živković. Zbog svojih stajališta izrečenih tijekom pregovora o nagodbi u mađarskoj se historiografiji smatraju zastupnicima politike Narodne liberalne stranke. Napose je barun Hellenbach bio protiv prijedloga osmočlane većine u Hrvatskom kraljevskom povjerenstvu te je protiv njih nastupao u svojim člancima objelodanjenim u *Agramer Zeitungu* i *Novom Pozoru*. Politika “manjine” u Hrvatskom odboru imala je potporu i među pripadnicima mađarske ljevice koji su u svom glasilu Hazánk promicali stajališta grofa Jankovića i njegovih pristaša. Naime, mađarska ljevica je bila na stajalištu da se s Hrvatima treba postići čvrsti savez, ali kako su bili skloniji politici Narodne stranke, to su držali da “unionisti” ne predstavljaju volju svekolikog hrvatskog naroda nego samo jednog njegovog dijela, pa stoga nagodba sklopljena s njima ne može biti trajna. Smatrali su, također, da

Tivadar Bottka (1802.-1885.) političar i povjesničar, saborski zastupnik u Zastupničkom domu Ugarskog parlamenta od 1861. do 1872.

Lajos Horváth (1824.-1901.) zastupnik iz Miskolca, bio je izuzetno aktivan u zakonodavnoj djelatnosti.

Lajos Vádnay (umro je 1888.) također je bio zastupnik iz Miskolca biran 1861. i 1868., a kasnije je bio sudac Vrhovnog sudskog stola.

⁹⁵ MOL. Minisztertanács. K 27 – 24. ožujka 1868. - 3. *Izbor državnog izaslanstva za pripremanje nagodbe s Hrvatima*.

⁹⁶ Pesti Napló, 23. travnja 1868. (četvrtak) br. 94-5398. *Különfélék*.

⁹⁷ László Heka: *Adalékok Horvátország alkotmánytörténetéhez*. 180.-181. p.

hrvatsko-ugarska nagodba mora biti takav dogovor kojim će obje strane biti zadovoljne. Zbog ovakvoga motrišta su mađarska ljevica i njezine novine redovno bile izložene napadima od strane Pesti Naplóa. Dne 18. ožujka 1868. je u ovom potonjem objavljen napis pod naslovom “Mađarski federalisti” kao reakcija na jedan članak iz lista Magyar Újság. U ovom “odgovoru” među inim stoji: “(...) Program predstavnika narodnosti zasnovan na dualizmu zahtijeva više nego što mađarski ustav omogućava... Zaokruživanje slavenskih županija, jezične slobode u parlamentu, posebna sveučilišta, nacionalne zastave itd., itd. Sve bi to ekstremna ljevica dopustila. Ali ni to nije ništa prema onomu što federalisti traže, naime da se Monarhija pretvori u slavensko carstvo. Jedan od primjera za to jest prijedlog i interpelacija u vezi s hrvatskim pitanjem od strane Miletića, jednoga od članova ekstremne ljevice. Uistinu bismo zavidjeli Magyar Újságu, ako bi uspio inaugurirati federalizam u ovom smislu. Dati Hrvatskoj zasebnu krunidbu, posebnu krunidbenu diplomu, potpuno neovisno ministarstvo, neposredno zastupništvo u zajedničkim pitanjima, dakle sve to bi trebalo biti poštivanje načela iz 1848. (...)”⁹⁸

Iz navedenoga razvidno je da su i u Ugarskoj postojala suprotstavljena dva koncepta. Jedan, većinski, polazio je s pozicija da je i za Beč i za Peštu bitno što prije riješiti “slavensko” pitanje (Austrija je imala velikih poteškoća s Česima koji su također tražili veća prava), te sukladno tomu treba Hrvatima osigurati autonomiju (o stupnju su također postojala znatna razmimoilaženja), dok je drugi koncept polazio od premise da je u cilju sprječavanja realizacije “južno-slavenske ideje” potrebno postići takav kompromis (makar i po cijenu federalizacije države) koji će trajno riješiti odnose između Hrvatske i Ugarske.

Rad regnikolarnih odbora u zrcalu tiska

Tadašnje tiskovine vjerno su oslikavale zbivanja u dva dijela hrvatsko-ugarske državne zajednice, ali i politička stajališta svojih urednika i čitatelja. Sam tijek nagodbe uzburkala je interpelacija riječkoga zastupnika Ákosa Radicha upućena vladi u vezi sa statusom grada Rijeke.⁹⁹ Vlada, međutim, nije htjela dati odgovor na pitanje, smatrajući da to “ne bi bilo svrsishodno u postojećoj fazi raspravljanja hrvatskog pitanja.”¹⁰⁰ Međutim, nakon što je Hrvatski odbor pripremio prijedlog nagodbe, došlo je do prave “erupcije” napisa i komentara u tiskovinama. Velikim dijelom su se oni reflektirali na “raskol” unutar “unionističkog” kraljevskog odbora na dvije grupacije, na tzv. “većinu” i “manjinu”. Do razmimoilaženja među njima došlo je tijekom izrade prijedloga nagodbe o kojem je nakon njegova upućivanja drugoj strani trebalo raspravljati

⁹⁸ *Magyar foederalisták*. Pesti Napló, 18. ožujka 1868. (srijeda), br. 65-5370.

⁹⁹ *Országgyűlési tudósítások - a felsőház ülése május 16-án - Interpellatio az összes minisztériumhoz*. Pesti Napló, 17. svibnja 1868. (nedjelja) br. 115-5419.

¹⁰⁰ MOL. Minisztertanács. K 27 – 30. svibnja 1868. - 7. *Odgovor na interpelaciju zastupnika Radicha u vezi Rijeke*.

Ugarsko povjerenstvo. Hrvati su pripremili dva prijedloga, naime, “manjina” u Hrvatskom kraljevskom odboru izradila je svoje zasebno mišljenje (*Separatum Votum*),¹⁰¹ ali kako su Mađari su bili voljni raspravljati samo o jednom prijedlogu, to su prihvatili mišljenje “većine” (osam članova hrvatske delegacije) kao polaznu točku za postizanje nagodbe. Ugarski odbor je brzo odgovorio na ovaj prijedlog, a hrvatska delegacija (“većina”) je 7. srpnja izjavila da u cijelosti prihvaća odgovor dat od strane Mađara. Kako bi se nagodba tekstualno formulirala, izabrano je tročlano hrvatsko (Mirko Šuhaj, grof Julije Janković i Josip Žuvić) i ugarsko (Ferenc Deák, Kálmán Ghyczy i Antal Csengery) povjerenstvo koje se sastalo 8. srpnja te je uobličilo tekst Nagodbe. Već sljedećeg dana je list Hon objelodanio da je “jučer završen postupak oko sklapanja nagodbe postizanjem sporazuma o financijskim pitanjima”.¹⁰²

Konačno je 24. srpnja 1868. u pet sati poslije podne održana završna sjednica na kojoj su grof Antal Majláth na mađarskom i Antun Vakanović na hrvatskom izgovorili svoje završne besjede, s tim da je Vakanovićev govor na mađarski prevodio Josip Žuvić. Grof Majláth je tom prigodom (među inim) rekao: “S punim duševnim mirom se možemo osvrnuti na postignuti rezultat kojim su postavljeni temelji koji omogućuju sretniju budućnost na osnovama trajnog, slobodnog, ustavnog statusa. Izrekli smo načelo našeg nedjeljivog zajedništva koje proizlazi iz Pragmatičke sankcije. (...) Uredili smo financijske odnose između Hrvatske i Mađarske nastojeći da u Hrvatskoj trajno bude moguća autonomija u području zakonodavstva, političkog upravljanja (vladanja), kulture, obrazovanja i sudstva. Naša su nastojanja bila usmjerena na to da se utemelji nezavisnost Hrvatske. (...) Nije među nama ostalo ništa neuređeno izuzev pitanja državnog teritorija. (...)”¹⁰³

Nakon završetka sjednice izaslanstva su krenula svojim domovima, jer su za prihvaćanje zajedničkoga prijedloga Nagodbe sada bila mjerodavna zakonodavna tijela Hrvatske i Ugarske. Mađarski tisak je s odobravanjem primio vijest o

¹⁰¹ Tekst prijedloga “većine” i “manjine” vidi László Heka: *A horvát-magyar közjogi viszony, különös tekintettel a horvátországi 1868:I. törvényekre és a magyarországi 1868:XXX. törvényekre*. (Doktorska disertacija, rukopis). Szeged, 2004.

Prijedlog “većine” u hrvatskoj delegaciji objavio je list Magyar Újság u brojevima 133., 134. i 135. (srijeda, četvrtak, subota) od 10., 11. i 13. lipnja 1868. godine, odnosno Pesti Napló u brojevima 131.-5435. i 132.-5436. (nedjelja, utorak), 7. i 9. lipnja 1868. Uradak “manjine” u Hrvatskom odboru objelodanjen je u zagrebačkom Agramer Zeitungu, odakle ga je preuzeo i objavio Hazánk u broju od 28. svibnja 1868. (četvrtak), te Pesti Napló u broju 122-5426. od 27. svibnja 1868. (srijeda), te u broju 123-5427. od 28. svibnja 1868. (četvrtak).

¹⁰² A Hon. Budapest, br. 156. od 9. srpnja 1868. (četvrtak).

¹⁰³ *Az 1868. évi országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok. Melléklet a 304. sz. irományhoz (CCLXXVI. ülés). Zapisnici o zajedničkim sjednicama Ugarskog izaslanstva u predmetu nagodbe o javnopravnim pitanjima između Ugarske i Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Treća sjednica br. CCIV. od 24. srpnja 1868. godine.* (Jegyzőkönyvei a Magyarországgal s Horvát-Szlávon- és Dalmátországgal közt fennforgó közjogi kérdések ügyében kiküldött magyar országos küldöttség közösen tartott üléseinek. Harmadik ülés. 1868. júl. 24-én. CCIV. sz.). Tekst prijedloga objavio je Pesti Napló u broju 172-5476. od 28. srpnja 1868. (utorak).

sporazumu. Iznosila se kronologija povijesnih zbivanja koju je možda najbolje (napose mađarsko viđenje odnosa s Hrvatima) oslikao vrlo opsežan uvodnik utjecajnog lista Hazánk, pod naslovom *Siget ustaje iz ruševina*, od 15. kolovoza 1868.: “Zastava s izvezenim likom Blažene Djevice dugo je bila simbol u borbi protiv polumjeseca i dovela je do pada turske vladavine. Pod tom su zastavom zajedno ratovali Hrvat i Mađar pokopani u sigetskim rovovima, (...) ali spasivši domovinu. (...) Dugotrajni mir i ratovi protiv Zapada opet su držali zajedno ova dva naroda u saboru i na bojnopolju. Jedni protiv drugih nismo nikad ratovali. Od vremena Svetog Ladislava, nikad. (...). Uvijek smo bili zajedno. Uvijek smo imali zajednički interes, jedinstvenu politiku i jedan zakon. Jedna nam je bila i država, kralj i vlada. Bratski smo podijelili prava, slobode, tugu i slavu. (...) Vi, braćo što stanujete s druge strane Drave znajte, nikada vas mi nismo dirali! Imali ste svoj Sabor i svoje županije u kojima ste donosili odluke. Nikada nitko od nas nije zatvorio vrata dvorana u kojima ste vijećali. Kao slobodni ljudi ste nosili oružje, nikada nikomu nije palo na pamet da vam ga oduzme. Sami ste birali svoje sudce, nikakva vlast se nije miješala u njihove presude. U općinama i županijama ste vi Hrvati donosili odluke i upravljali istima. Podizali ste katoličke i 'grkoistočne' crkve, a mi smo dopustili da donesete zakon po kojemu Mađari protestanti nemaju pravo kupiti niti komadić zemlje. Ni vaš jezik nitko nije dirao. Ljubomorno ste ga čuvali, njegovali, koristili se njime, a naš jezik niste čak ni razumjeli. U Hrvatskoj su u školama držali nastavu onako kako su htjeli, u novinama su pisali kako su htjeli, samo par ispraznih neopreznih demonstracija na Požunskom saboru protiv nekoliko poštenih, ali neokonzervativnih hrvatskih izaslanika bilo je razlogom za nacionalno trvenje. I što se iz toga izrodilo? Moj Bože, do čega li su doveli zli ljudi! Ti protivnici slobode, jalni mrzitelji ugarskog i hrvatskog javnog prava, mađarske države i hrvatske autonomije, vodonosci germanizacije i apsolutizma. Dovedi su do građanskog rata. (...) Ovaj rat nikomu nije donio slavu, nego ropske okove. Država koje je bila naša zajednička domovina kao savez naših dviju zemalja, pretvorena je u podjarmljenu provinciju podijeljenu na četiri dijela. (...) Hrvat i Mađar koje je kob natjerala da međusobno ratuju, postali su si stranci te sluge i robovi u vlastitom domu. Tada smo vidjeli koliko smo izgubili. Mrena je sišla s naših očiju i postalo je bjelodano da je sukob izazvalo podmuklo huškanje. Poduzeli smo korake ka izmirenju. Mi Mađari smo bili prvi koji smo to učinili, u Sigetu, na proslavi (...).

Unionisti u Hrvatskoj bili su u teškom položaju. Optuživali su ih za 'veleizdaju', zato što su čistih srca, ali bez zanosa voljeli svoju domovinu. Nije bilo kraja sumnjičenjima kojima su ih izlagali. Posljedice su pokazale da su ti dosljedni i istrajni muškarci, isto kao i onaj manji, ali slobodoumni lojalni dio oporbe, koji prigodom secesije Narodne stranke nije napustio Sabor, došli u Peštu zato da izbere slobodu za svoju domovinu, a ne zato da bi napustili svoj ustav.

Bilo nam je lako nagoditi se. U nama je izumro jal, a interesi su nam zajednički. Kao sunčeva svjetlost je jasno da nama Mađarima oslonac i pomoć može biti samo jedna zadovoljna Hrvatska; bjelodano nam je da Hrvati samo

obnavljanjem višestoljetnih odnosa mogu spasiti svoje javno pravo i nacionalnu individualnost. (...) Opet imamo zajedničko javno pravo. (...) Ugarska nije bila okrugla, cjelovita, takva je samo na temelju povijesnoga prava, ali sada će biti unija stvorena kao moderna i dragovoljna interesna zajednica. Očuvanje prava i slobode Hrvatske, njezinih interesa i budućnosti, nacionalnosti i kulture u odnosu na strane države i njihove osvajačke tendencije moguće je osigurati samo uz pridruživanje Ugarskoj. Bit unije nije drugo do li da zajedno budemo slobodni i snažni. (...)

Da, Siget je ustao iz svojih ruševina, otvaraju se grobovi junaka, oni nose maslinove grančice u rukama, ujedinjuju se Mađari i Hrvati, stiglo je uskrsnuće.”¹⁰⁴

Dok je mađarski tisak s oduševljenjem pratio tijek nagodbe, dotle su primjerice u Austriji listovi *Wanderer*, *Reform* i *Vaterland*, odnosno već spomenuta praška *Politika* bili protunagodbenjački opredijeljeni. Izvan Monarhije se pitanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe dosta bavio pariški list *Revue moderne*, što mnogi povezuju s činjenicom da je ovaj list podupirao biskup Strossmayer.¹⁰⁵ Najžešći protivnik Nagodbe bio je dakako, Novi Pozor, koji je tijekom ljeta ulijevao nadu narodnjacima da će se ipak spriječiti donošenje zakonskog članka o nagodbi. Posebno napeto je u to vrijeme bilo u krajevima nastanjenim Srbima (današnja Vojvodina), a vlasti su opravdano strahovale od toga da bi naoružani graničari mogli podići oružani ustanak na poziv iz Srbije. Srbi su glede Nagodbe bili zainteresirani napose u pitanjima “preimenovanja” naziva hrvatskog jezika, kao i razvojačenja Vojne krajine i njezina vraćanja pod jurisdikciju Hrvatskog sabora i bana.¹⁰⁶

Atmosferu u Zagrebu na prvoj sjednici Sabora održanoj 12. rujna 1868. zorno svjedoče riječi zagrebačkog dopisnika lista *Pesti Napló* koji je toga dana zabilježio: “Sabornica je otvorena i stojimo pred donošenjem velikog postignuća. Utoliko nam je više žao što zastupnici nisu oduševljeni zadaćom koja ih čeka, pa su na prvu sjednicu došli u malom broju. U saborskim klupama je bilo puno praznih stolica, a naročito su prelati izostali. Samo dvojica crkvenih velikodostojanstvenika su nazočili, a izostao je i biskup Strossmayer. Moguće je da se pripremaju za bitku, premda je proširena glasina da kampanja ne će biti previše glasna, barem ne u pogledu veličine posla koji treba obaviti. Ljudi su se poprilično otrijeznili, sada radije računaju, nego što maštaju, a što se za našu stvar može smatrati prednošću. (...) Sjednicu je na uobičajeni način oko 11 sati otvorio barun Rauch, banski namjesnik te je u svom pozdravnom govoru istaknuo da je regnikolarna deputacija svoj posao obavila na najbolji i najsavjesniji način.”¹⁰⁷ Potom je pročitano izvješće Hrvatskog izaslanstva, te su dali da se isto objelodani u tiskanom obliku. Nakon toga je 21. rujna počela

¹⁰⁴ *Szigetvár két fel romjaiból* Hazánk. Br. 180. 15. kolovoza 1868. (subota).

¹⁰⁵ Vasilije Krestić n. dj. 302. p.

¹⁰⁶ László Heka: *Szerbia állam és jogtörténete*. Bába Kiadó, 2005. 88. p.

¹⁰⁷ *Zágráb, szept. 12.* Pesti Napló. 15. rujna 1868. (utorak) broj 211-5515.

rasprava o zakonskom prijedlogu. Tada je sabornica već bila ispunjena do posljednjeg mjesta i to ne samo zastupničke klupe, nego i galerija. Prije započinjanja rasprave pročitali su izvješće saborskog odbora o pitanju Rijeke u kojemu se naglašava da je Rijeka zakonski uvijek bila hrvatska te je glede odnosa prema Ugarskoj bila u istom statusu kao i Hrvatska. Zatim je Janko Car, izvjestitelj kraljevskog odbora, pročitao sve akte donesene tijekom postupka nagodbe te je predložio zastupnicima da prihvate prijedlog zakona. Budući je u sabornici bilo samo 11 predstavnika “oporbe”, od čega sedam “umjerenih” unionista i samo četvorica narodnjaka, to je razumljivo da su se tijekom čitanja zakonskog prijedloga dvoranom orili uzvici “živio”. Najveće oduševljenje izazvala je izvjestiteljeva izjava da “na temelju nagodbe Hrvatska dobiva potpunu samostalnost.”¹⁰⁸

Na sljedećoj sjednici održanoj 22. rujna u sabornici je bila tolika gužva da je dopisnik Pesti Naplóa zabilježio kako se “mjesto u sabornici nije moglo ni novcem kupiti”.¹⁰⁹ Za raspravu se prijavio 21 zastupnik, od čega je njih 15 bilo za elaborat, a njih 6 je htjelo diskutirati protiv prijedloga nagodbenog zakona. Pravu bujicu nezadovoljstva izazvala je diskusija Ignjata Brlića, člana “manjine” u Hrvatskom kraljevskom odboru, koji je kritizirao nagodbu ponajprije tvrdeći da će ona dovesti do povećavanja poreza. Bio je nezadovoljan i u pitanju željeznice, odnosno rješavanja statusa Rijeke, a govor je završio riječima: “Mađarski narod je mali i neka živi u dobrim odnosima i prijateljstvu sa susjedima, ako uopće želi živjeti! Mi Slaveni se ufamo u Boga i vjerujemo da ćemo u slavi izići iz ove borbe.”¹¹⁰ Na galeriji su mnogi uzvicima “Živio!” popratili njegov govor, dok je u saborskim klupama popraćen negodovanjem, pa je trebalo odrediti desetminutnu stanku kako bi se strasti smirile. To je donekle uspjelo, pa jače nezadovoljstvo nije izazvao ni govor baruna Lazara Hellenbacha koji se zauzeo protiv nagodbe tvrdeći kako ona ne će biti trajno rješenje.

Na sjednici od 24. rujna govorili su Miroslav Kraljević, biskup Šoić te Josip Žuvić. Biskup Šoić je među inim ustvrdio kako će svaki Primorac poduprijeti uniju, jer “nema poštenog Hrvata od Rijeke do Zemuna koji bi bio protiv nagodbe”.¹¹¹ Na koncu je Josip Žuvić detaljno objasnio sve točke zakonskog prijedloga, a ujedno je demantirao tvrdnje Ignjata Brlića. Završavajući svoj govor Žuvić je rekao: “Mi smo ovom nagodbom htjeli stvoriti novo zakonsko stanje. (...) Uvjereni smo da je u postojećim unutarnjopolitičkim okvirima postignut maksimum. (...) Hrvatski zastupnici! U jednoj ruci držite baklju moralne snage koja osvjetljava put do slobode i ustavnosti, a u drugoj ruci ljubav i razumijevanje prema mađarskoj braći, pa Vas molim da cijelosti prihvatite ovaj prijedlog bez daljnje rasprave.”¹¹² Sabor je glasovao sukladno

¹⁰⁸ *Zágráb, szept. 21.* Pesti Napló. 24. rujna 1868. (četvrtak) broj 219-5523.

¹⁰⁹ *Zágráb, szept. 22.* Pesti Napló. 25. rujna 1868. (petak), broj 220-5524.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ *Zágráb, szept. 24.* Pesti Napló. 27. rujna 1868. (nedjelja), broj 222-5526.

¹¹² *Zsuvics József Bekteza-peterniczai képviselő és kir. államfőügyész beszéde a zágrábi országgyűlés 1868. szept. 24-iki ülésén* Pesti Napló. 13. listopada 1868. (utorak) broj 235-5539.

njegovoj inicijativi te je potom je predsjednik sabora Antun Vakanović izrekao da je elaborat prihvaćen “en bloc”.¹¹³

Sljedećeg dana (25. rujna) hrvatsko zakonodavno tijelo je ponovo zasjedalo i raspravljalo o statusu grada Rijeke. Izvjestitelj u ovoj točki bio je Aleksandar Fodroczi (Fodróczy Sándor) koji je pročitao izvješće Kraljevskog odbora i njegov prijedlog da se Njegovom Veličanstvu uputi adresa i zamoli ga se da donese odluku po kojoj će Rijeka i dalje ostati u sastavu Hrvatske, jer je pravno ona dio Hrvatske.”¹¹⁴ I ovaj je prijedlog en bloc prihvaćen, a sam tekst adrese Sabor je usvojio 26. rujna, te ga je uputio kralju.¹¹⁵ Ovim je dovršen postupak donošenja Nagodbe u Hrvatskom saboru. Iste večeri je u Zagrebu održana ophodnja bakljama uz glazbenu pratnju, a u kojoj je sudjelovalo petstotinjak prominentnih Zagrepčana koje je pratila masa naroda. Oni su prvo posjetili baruna Levina Raucha i našičkoga grofa Ladislava Pejačevića. Kao što su mađarske novine smatrale da Hrvatska “mora” biti zadovoljna jer je dobila maksimalnu autonomiju, slično su razmišljali i brojni Hrvati. U zagrebačkim Hrvatskim novinama je pod naslovom “Domovina, 26. rujna” objelodanjen napis u kojemu se ističe: “Sada draga domovino (...) imaj povjerenja prema susjednom viteškom narodu, s kojim si radosno sklopio savez (...), te tako čekaj sreću koja je pred tobom. A Vi, plemeniti sinovi domovine, velikodušno odbacite svaku misao na osvetu.”¹¹⁶

U Ugarskom saboru je na sjednici od 25. rujna 1868. predsjednik Doma Károly Szentiványi upoznao zastupnike s odlukom Sabora: “Prije otvaranja sjednice dobio sam vrlo bitnu i radosnu vijest od predsjednika Hrvatskog sabora Antuna Vakanovića i baruna Levina Raucha, gubernatora Hrvatske, u kojem me izvješćuju da je Sabor usvojio tekst Nagodbe između Ugarske i Hrvatske s 69 glasova “za” i 4 “protiv”. (oduševljeni uzvici: “Živio”).¹¹⁷ Parlament je 28. rujna 1868. počeo raspravu o Nagodbi. Izvjestitelj na toj CCLXXXIX. sjednici bio je Antal Csengery koji je podnio izvješće kraljevskog odbora te je naizmjenično s Sándorom Paisom pročitao sve članke do 66.¹¹⁸

Jedina točka o kojoj je vođena rasprava bilo je pitanje statusa Rijeke. Zastupnik Gábor Várady je najjasnije iznio stajalište mađarskih političara: “Rijeka je naša, mađarska. (...) Mi svi znamo i to da Rijeka nije bila pod

Nastavak je objavljen u Pesti Napló. 14. listopada 1868. (srijeda) broj 236-5540.

¹¹³ Srpski akademik Vasilije Krestić tvrdi da je sabor time povrijedio svoj poslovnik jer je po njemu poslije opće rasprave svaki zakonski prijedlog trebalo raspraviti i u specijalnoj debati, a ovo potonje se nije dogodilo. Sabor je dakle, nakon samo četiri dana rasprave u cijelosti prihvatio prijedlog nagodbe bez ikakvih preinaka. Vidi Vasilije Krestić, n. dj. 309. p.

¹¹⁴ *Zágráb, szept.* 25. Pesti Napló, 29. rujna 1868. (utorak) broj 223-5527.

¹¹⁵ *Távírat.* Pesti Napló, 29. rujna 1868. (utorak) broj 223-5527.

¹¹⁶ *Domovina.* Hrvatske novine. Zagreb. 26. rujna 1868. (subota). Pesti Napló prenosi ovaj članak pod naslovom *Hazám. Szláv lapok.* 1. listopada 1868. Večernje izdanje (esti kiadás) broj 1.

¹¹⁷ *Az 1868. évi országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi napló. X. köt. CCLXXXVII. országos ülés.* 25. rujna 1868.

¹¹⁸ *Az 1868. évi országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi napló. X. köt., CCLXXXIX. országos ülés.* 28. rujna 1868.

ingerencijom bana, dok su Hrvatska i Slavonija u najvećem dijelu javnih stvari stajale pod banskom vlašću. (...) Sve to znamo i mi, ali i naša hrvatska braća. Zbog toga sam uvjeren da Rijeka i njezin okrug trebaju biti vraćeni Ugarskoj i to je neizostavni uvjet za postizanje nagodbe, njezin *conditio sine qua non* (glasno oduševljenje). (...) Poštovani Zastupnički dome! Uzmimo pri tome u obzir i stajalište Rijeke i Riječana, koji šire ruke prema nama i zovu nas. Taj narod, zemlja koju on nastanjuje, kao i more koje ga okružuje su pred Bogom i pred svijetom mađarska zemlja i mađarsko more. (opće odobravanje). To zna, osjeća i želi pučanstvo Rijeke, a glas naroda jest Božji glas. (glasno odobravanje).¹¹⁹

Ugarski sabor je tekst Nagodbe usvojio en bloc, ali je u pitanju Rijeke zauzeo stav koji je uglavnom formulirao zastupnik Várady.

Preostalo je još samo da kralj sankcionira nagodbu, ali i da riješi pitanje statusa Rijeke u kojemu dvije strane nisu uspjele postići sporazum. Hrvatsko izaslanstvo predvođeno predsjednikom Sabora Antunom Vakanovićem pojavilo se 9. listopada 1868. u Beču gdje ih je car primio. Antun Vakanović je upoznao vladara s procesom donošenja nagodbe, kao i s činjenicom da u pitanju Rijeke nije bilo moguće postići dogovor, te ga je zamolio da pri razmatranju pitanju statusa ovoga grada prihvati stajalište Hrvatskog sabora.¹²⁰ Međutim, na koncu je kralj ipak prihvatio mađarsko stajalište u pitanju Rijeke te je odredio da ona bude “zasebno tijelo priključeno Ugarskoj kruni” (*separatum sacrae regni corona eadnexum corpus*) koje će “privremeno” imati posebnu autonomiju dok se Ugarska, Hrvatska i grad Rijeka ne sporazumiju o konačnom statusu.¹²¹

Ugarski premijer Gyula Andrassy je na sjednici Parlamenta održanoj 13. studenog 1868. izvijestio zastupnike da je kralj prihvatio nagodbu, ali bi parlament trebao uputiti prijedlog spornog članka 66.,¹²² što je ovaj i učinio te je 14. studenog prihvatio konačan tekst ovoga članka.¹²³

Kralj je hrvatsku verziju teksta nagodbe sankcionirao još 12. studenog te je Hrvatska dvorska kancelarija ovaj tekst već poslala u Zagreb kada se u međuvremenu sastao Ugarski sabor radi definiranja članka 66. Barun Rauch je za 16. studenoga sazvao sjednicu Hrvatskog sabora i više nije bilo vremena za usuglašavanje hrvatskog i mađarskog teksta. Premijer Andrassy je 15. studenog brzojavom obavijestio banskog namjesnika Raucha da u pogledu članka 66. treba u obzir uzeti mađarsku verziju Nagodbe. Zato su promijenjeni tekst članka

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ *A horvát országgyűlés küldöttsége. Pesti Napló* (reggeli kiadás). 10. listopada 1868. (subota), broj 233-5537.

¹²¹ *Az 1868. évi országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok VI. knjiga, broj 364. CCCXII. ülés. 1868. nov. 13. Törvényjavaslat a Magyarország s Horvát-, Szlavin és Dalmátországok közt fennforgott közjogiükérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről.* Vidi MOL. Miniszterelnökség. K 26 - 1868. 1354. *Közjogi kérdésekre nézve létrejött egyezmény becikkelyezéséről.*

¹²² *Az 1868. évi országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi napló. X. köt., CCCXII. ülés. 13. studenog 1868.*

¹²³ *Az 1868. évi országgyűlés nyomtatványa. Képviselőházi napló. X. köt., CCCXIV. országos ülés. 15. studenog 1868.*

66. napisali na jednu ceduljicu i naljepili ga na originalni tekst Nagodbe, o čemu Sabor nije raspravljao te je 18. studenoga Zakonski članak I. iz 1868. stupio na snagu.¹²⁴ Hrvatsko-ugarska nagodba je u Zastupničkom domu mađarskog parlamenta proglašena 19. studenog (i 23. studenoga u gornjem domu) kao Zakonski članak 1868:XXX.¹²⁵ Tako je nastala nagodba koja je ostala na snazi do 1918. godine.

Analiza Hrvatsko-ugarske nagodbe

Zakonski članak 1868:I. jedan je od najosporavanijih, ali i pravno najvažnijih zakona kojim su postavljeni pravni temelji hrvatsko-ugarske državne zajednice. Budući da je u vrijeme njezina donošenja južnoslavenska ideja ojačala u tolikoj mjeri da su hrvatski intelektualni krugovi smatrali da je budućnost Trojedne Kraljevine u širem savezu sa “slavenskom braćom”, to je Nagodba postala predmet općega osporavanja. S druge su strane pristaše ideje o državnom savezu isticali kako je njome dobivena najšira moguća autonomija u okviru tada postojeće real-politike.

U analizi Hrvatsko-ugarske nagodbe osvrnut ćemo se na položaj Trojedne Kraljevine unutar Austro-Ugarske Monarhije, na njezin status u odnosu prema Ugarskoj, te na stupanj dobivene autonomije. Na koncu ćemo pokušati odgovoriti na pitanje je li njome Hrvatska zadržala državnu samobitnost, ili je pak bila samo ugarska autonomna pokrajina.

Položaj Hrvatske u Austro-Ugarskoj Monarhiji

Zakonski članak 1868:I. navodi da Ugarska te Hrvatska, Slavonija i Dalmacija čine državnu zajednicu, njihov kralj se kruni jednom krunom, jednim krunidbenim aktom, o čemu se izdaje zajednička krunidbena povelja, i to u izvorniku na mađarskom i hrvatskom jeziku. (članak 1., 2.).¹²⁶ Na temelju ovih rješenja hrvatski pravni povjesničari su zastupali gledište o državnoj samostalnosti Trojedne Kraljevine, pa je tako prof. Čulinović tvrdio da se ne bi trebala izdavati posebna krunidbena povelja Hrvatskoj, ako ona nije imala državnu samostalnost.¹²⁷ Sličnoga je mišljenja i prof. Ivan Beuc, koji je posebno naglasio da su osim zajedničkih poslova i Hrvatska i Ugarska imale svoje unutarnje poslove koje su samostalno rješavale.¹²⁸ Nasuprot ovomu stajalištu mađarski pravni

¹²⁴ Ovaj događaj je u hrvatskoj povijesti ostao zabilježen kao “Riječka krpica”.

¹²⁵ MOL. Miniszterelnökség. K 26 - 1868. 1364. *Magyarország és Horvátország közti közjogi kérdésekre nézve létrejött egyezményről szóló törvényi cikk szentesítéséről.*

¹²⁶ Hrvatska je posljednji puta dobila krunidbenu povelju 1622. od Ferdinanda II., pa je dakle, ovom odredbom pravo na posebnu krunidbenu povelju obnovljeno nakon 246 godina. Nadalje, kraljeva prisega izdana na temelju Zak. članka 1868:I. prva je krunidbena prisega izdana na hrvatskom jeziku.

¹²⁷ Ferdo Čulinović n. dj. 113. p.

¹²⁸ Ivan Beuc n. dj. 75. p.

povjesničari zastupaju gledište o širokoj autonomiji, te poriču svaku državnost Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Tu tvrdnju temelje na činjenici da se akt krunidbe obavljao krunom Svetoga Stjepana, pa je tako i kralj samo ugarski, budući da nije postojao poseban hrvatski i poseban ugarski kralj.¹²⁹ Mišljenja sam da je temeljem ovih odredaba Trojedna Kraljevina dobila pravni status kakav nije imala niti jedna zemlja unutar Monarhije, ali ona ipak nije bila država, jer se njezin subjektivitet manifestirao samo u odnosu prema Mađarskoj, dok je već u odnosu prema Austriji, a napose prema inozemstvu, Hrvatska bila sastavni dio Ugarske, odnosno Austro-Ugarske.

Zajednički hrvatsko-ugarski poslovi

Članak 5. je propisao postojanje poslova koji su zajednički za Ugarsku i Hrvatsku (zemlje krune Svetoga Stjepana), a čije rješavanje je spadalo u nadležnost zajedničkog parlamenta i vlade odgovorne parlamentu.¹³⁰ Zajednički poslovi bili su utvrđivanje troškova održavanja dvora, novačenje, zakonodavstvo u vezi s obrambenim sustavom i vojnom obvezom, smještaj i prehrana vojske (članak 6., 7.), nadalje, financije (utvrđivanje poreznog sustava, poreza, državnog proračuna, završnog računa, zaduživanje, raspolaganje s *jura regalia majora* itd.), zatim pitanje novčarskog sustava, pomorskog, trgovačkog, rudarskog prava, odnosno općenito poslovi u vezi s trgovinom, carina, pošte, željeznica, luka i pristaništa, brodopromet te problematika državnih puteva i rijeka (članak 9.), odnosno industrija, pitanje državljanstva, naturalizacije, putnih isprava i policijskog nadzora nad strancima (članak 10.). Državna zajednica je imala svoj grb (ujedinjeni grb Mađarske i Trojedne Kraljevine) (članak 62.).¹³¹ Na zgradi središnjega parlamenta je u vrijeme zasjedanja uz mađarsku bila podignuta i hrvatska zastava. U državnom saboru, čije je sjedište bilo u Pešti, a koje je zasjedalo svake godine, Hrvatska je razmjerno broju stanovnika bila zastupljena s 29 zastupnika (bez Rijeke), s tim da je Zak. članak 1868:I. propisao da bi u slučaju sjedinjenja Vojne krajine i Dalmacije broj zastupnika iz Trojedne kraljevine bio povećan sukladno broju novih stanovnika.¹³² U budimpeštanskoj vladi Hrvatska je bila zastupljena preko hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice, koji institut je predstavljao novost u ustavnopravnoj povijesti državne zajednice. On je bio član vlade koji je za svoj rad odgovarao ministru predsjedniku i predstavljao je poveznicu između kralja i zemaljske vlade u Zagrebu.¹³³

¹²⁹ O kralju vidi opširnije Gusztáv Beksics: *A dualismus. Története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink*. Budapest, 1892. 248. p.

¹³⁰ *Képviseletházi irományok* VI. 372. szám. CCCXVIII. ülés. 2822. jegyzőkönyvi pont.

¹³¹ Usp. članak 2. Zak. članka 1869:XII.

¹³² Spomenutu odredbu članka 32. izvan snage je stavio članak 1. Zak. članka 1881:XV. Usp. članak 53. Zak. članka 1848:V. Članak 33. je već ranije izmijenjen člankom 1. zak. članka 1873:XXXIV.

¹³³ Članak 44. Usp. Zak. članak 1869:XXII. Ovaj članak je nadopunjen člankom 5. Zak. članka 1873:XXXIV.

Autonomija Trojedne Kraljevine

Članak 47. propisao je da pod autonomiju Trojednice potpadaju svi poslovi koji nisu u nadležnosti zajedničkoga parlamenta i središnje vlade, dakle zemaljska uprava, vjeroispovijest, prosvjeta, pravosuđe, uključujući i zakonodavstvo s izuzetkom pomorskog prava.¹³⁴ Kralj je imao pravo sankcioniranja zakona, a iste je sukladno Zak. članku 1870:VI. Hrvatskoga sabora proglašavao sabor te ih je objelodanjivao *Sborniku zakonah Trojedne Kraljevine*. Nakon 1873. je bilo dovoljno samo objelodanjivanje.

Sabor kao zakonodavno tijelo nije bio predmet Nagodbe, jer se radilo o pravu koje spada pod zemaljsku autonomiju. Jezik u zakonodavstvu, upravi i sudstvu bio je hrvatski na prostoru cijele Hrvatske i Slavonije.¹³⁵ Nagodba definira da je Trojedna Kraljevina *“politički narod s posebnim teritorijem, koja u unutarnjim poslovima ima vlastito zakonodavstvo i vladu”*, a njezini zastupnici mogu na sjednicama središnjega parlamenta ili u delegaciji koristiti i hrvatski jezik.¹³⁶ Na čelu Zemaljske vlade nalazio se ban odgovoran Hrvatskom saboru,¹³⁷ kojega je na prijedlog i uz supotpis ugarskog ministra predsjednika imenovao kralj, s time da ban više nije mogao obnašati vojničku funkciju.¹³⁸ Tako je ban, pravno odgovarao Saboru, a politički ugarskom ministru predsjedniku, čije je povjerenje trebao uživati kako bi ga ovaj kandidirao.

Zemaljsku upravu su na nove temelje postavili Zak. članak 1870:XVII., Zak. članak od 15. studenog 1874. te Zak. članak od 5. veljače 1886. Ovaj potonji je ustrojio osam županija (*Lika-Krbava, Modruš-Rijeka, Zagreb, Varaždin, Bjelovar-Križevci, Požega, Virovitica i Srijem*).¹³⁹ Sudstvo je, također, spadalo pod autonomiju te sukladno tomu, pod ingerenciju Hrvatskoga sabora kao zakonodavca. Suce je na temelju Zak. članka 1870:XI. na banov prijedlog imenovao kralj, a oni su, sukladno Zakonu od 24. veljače 1874., bili neovisni te ih se moglo razriješiti samo sudskom presudom. Ban je prestao biti najviša sudska vlast u Hrvatskoj.

¹³⁴ Članak 48. Ustrojstvo hrvatsko-slavonske zemaljske vlade propisao je Zak. članak 1869:II. Hrvatskoga sabora.

¹³⁵ Članak 56. *“U svemkolikom obsegu kraljevinah Hrvatske i Slavonije službeni je jezik hrvatski toli u zakonarstvu koli u sudstvu i upravi.”* Usp. s člankom 29. Zak. članka 1868:XLIV.

¹³⁶ Članak 59. *“Obzirom na to, da su kraljevine Hrvatska i Slavonija politički narod imajući posebni svoj teritorij i u pogledu unutarnjih svojih poslova vlastito zakonarstvo i autonomnu vladu, ustanovljuje se nadalje, da se zastupnici istih kraljevinah tako na zajedničkom saboru, kao i u delegaciji mogu služiti i jezikom hrvatskim.”* Usp. članak 9. Zak. članka 1885:VII.

¹³⁷ Usp. članak 4. i 7. Zak. članka 1873:XXXIV. O odgovornosti bana vidi hrvatski zakon od 10. siječnja 1874.

¹³⁸ Ovaj članak nadopunjen je člankom 7. Zak. članka 1873:XXXIV. Mađari su zbog povijesne uloge Josipa Jelačića ustrajali na tomu da ban više ne bude vojna osoba.

¹³⁹ Vidi Béla B. Jeszenszki: *A társországok közjogi viszonya a magyar államhoz*. Budapest, 1889. 127-128. p.

Hrvatsko-ugarska nagodba značajna je i zbog hrvatskoga jezika.¹⁴⁰ Naime, u vrijeme njezina sklapanja, već su vrlo glasne bile ideje temeljene na stvaranju jedinstvenog “hrvatsko-srpskog jezika”. Hrvatski kraljevski odbor je, međutim, dosljedno branio hrvatski naziv jezika, pa se u Zak. članku I. iz 1868. explicite određuje da je u Trojednoj Kraljevini hrvatski jezik u službenoj uporabi u zakonodavstvu, državnoj upravi i sudstvu te da se pismena upućena središnjoj vladi mogu iz Hrvatske i Slavonije slati i na hrvatskom jeziku, s time da se tada i odgovor daje na hrvatskom (članak 58.).¹⁴¹

Završna odredba ovog zak. članka propisala je da svi zakoni i pravni akti koji su protivni nagodbi prestaju važiti, kao i da nakon sankcioniranja Zak. članka 1868:I. on postaje temeljni zakon koji se može mijenjati samo na način i uz postupak na koji je donesen (članak 70.).¹⁴² Na temelju (i) ove odredbe je Josip Šarinić nagodbeni članak smatrao ustavom državne zajednice.¹⁴³

Glede državnog ustrojstva utemeljenog ovim pravnim aktom vođene su brojne rasprave, posebice o tomu je li državna zajednica realna unija ili je jedinstvena ugarska država, u kojoj je Trojedna Kraljevina samo autonomna pokrajina. Najveći dio hrvatskih autora zastupao je gledište da je Trojedna Kraljevina imala elemente državnosti, a to stajalište prihvatili su i neki zapadni znanstvenici. Najdalje je u tom smjeru otišao Seton Watson koji je tvrdio da je Hrvatska bila samostalna država unutar Austro-Ugarske Monarhije.¹⁴⁴ Prof. Eduard Bernatzik je također smatrao da je Hrvatska sukladno Nagodbi bila država.¹⁴⁵ H. J. Bidermann je Ugarsku smatrao saveznom državom, koju čine Hrvatska i Mađarska, pa ju je nazvao “Mađarsko-Hrvatska država”.¹⁴⁶ Držao je da su ove dvije zemlje na temelju Zak. članka 1868:I. prenijele svoj državni suverenitet na državnu zajednicu. Jedan od najboljih poznavatelja ove tematike, zagrebački profesor Josip Pliverić, nije prihvaćao stajalište o federaciji.¹⁴⁷ Naime, smatrao je da u odnosu između Hrvatske i Ugarske nije ostvareno jedno od temeljnih načela savezne države, da dvije države svoje zajedničke poslove

¹⁴⁰ Ovaj državno-pravni dokument je položaju hrvatskoga jezika posvetio čak pet od ukupno 70 članaka Nagodbe.

¹⁴¹ Usp. Uredba ministarstva pravosuđa br. 4593. od 1. lipnja 1893. o međusobnoj pravnoj pomoći između hrvatskih i ugarskih kraljevskih sudova i tužilaštava u građanskim i kaznenim sporovima (1893. R. T. 1032.).

¹⁴² Usp. uvodni dio Zak. članka 1873:XXXIV. i zadnju alineju članka 3. Usp. uvod i zadnju alineju članka 5. Zak. članka 1880:LIV.; Usp. uvod i članak 4. Zak. članka 1881:XV.; Usp. uvod Zak. članka 1889:XL.; Usp. uvod Zak. članka 1891:XXVII.

¹⁴³ Josip Šarinić: *Nagodbena Hrvatska. Postanak i osnove ustavne organizacije*. Zagreb, 1972. 243, 262. p.

¹⁴⁴ Vidi Seton Watson: *Absolutismus in Kroatien*, Wien, 1909.

¹⁴⁵ Edmund Bernatzik: *Die Österreichischen Verfassungsgesetze*, Wien, 1911. 735. p.

¹⁴⁶ H. J. Bidermann: *Legislation autonome de la Croatie*, Gand, 1876, 20. p. Josip Šarinić n. dj. 243. p.

¹⁴⁷ Vidi Josip Pliverić: *Beitrage zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte*, Agram, 1886.; *Der kroatische Staat*, Agram, 1887.; *Das rechtliche Verhältniss Kroatiens zu Ungarn*, Agram, 1885.; *Spomenica o državnopravnih pitanjih hrvatsko-ugarskih*. Zagreb, 1901.

ravnopravno rješavaju putem zajedničkih organa, budući da su po njemu “Mađari rješavali sve poslove.”¹⁴⁸ Zbog toga je držao da se dvije zemlje nalaze u realnoj uniji, s time da opće značajke ovoga državnopravnog odnosa ne odgovaraju karakteru realne unije, ali “ipak, nije moguće pronaći drugu oznaku za taj odnos, koja bi bolje definirala status Hrvatske kao države u odnosu prema Ugarskoj.”¹⁴⁹ Prof. Ferdo Čulinović zastupao je mišljenje da su Hrvatska i Ugarska činile složenu državu, dakle, njihov odnos je bio zasnovan na dualizmu. S tim u vezi je iznio: “Unitarna država je i pravno jedinstvena. Dakle, zakon donesen od strane središnje državne vlasti obvezan je ipso facto na području cijele države. Austro-Ugarska nagodba (Zak. članak 1867:XII.) bi kao lex positiva vrijedila na području Hrvatske već 30. ožujka 1867. da je ona doista bila samo ugarska pokrajina. Ali upravo zato što Hrvatska to nije bila, trebalo je sklopiti Hrvatsko-Ugarsku nagodbu”.¹⁵⁰ Ovo stajalište je potkrijepio tvrdnjom kako u Zak. članku 1868:I. ne bi trebalo navesti da su nagodbu sklopile Ugarska s jedne te Hrvatska i Slavonija s druge strane da je Hrvatska bila samo ugarska pokrajina. Pozivao se i na to da se u članku 1. nagodbenog zakona navodi da Ugarska i Trojedna Kraljevina tvore državnu zajednicu. Milan Vladislavljević je također zastupao gledište da je nagodbom Hrvatska dobila stanovitu političku neovisnost.¹⁵¹ R. F. Daréste je ocijenio da je veliki dio odredaba ove nagodbe imao ustavnopravni karakter, te je glede članka 70. iznio stajalište da je Hrvatska bila “autonomna država”.¹⁵² G. Horn je držao da su na temelju ovog zakonskog članka nastala dva suvereniteta: zajednički, te poseban hrvatski i mađarski. Razlikovao je Ugarsku (*Hongrie*) i Mađarsku, “jer pučanstvo prve čine ne samo Mađari, već i Rumunji, Srbi, Slovaci i Nijemci, kao jedinstvene, najznačajnije etničke skupine.”¹⁵³ Na temelju toga i činjenice da je Hrvatska imala poseban teritorij, Horn je zaključio da je zajednička država bila realna unija.¹⁵⁴ Karel Kadlec,¹⁵⁵ prof. Holtzendorf,¹⁵⁶ prof. Helfert,¹⁵⁷ Siegfried Brie¹⁵⁸ i Jovan Stefanović¹⁵⁹ su također zastupali stajalište o realnoj uniji, dok je prof. Kasperek

¹⁴⁸ Josip Pliverić: *Das rechtliche Verhältniss Kroatiens zu Ungarn*, 42. p.

¹⁴⁹ Vidi Josip Pliverić: *Das rechtliche Verhältniss Kroatiens zu Ungarn. Besprechen von dr. Georg Jellinek, Professor des Staatsrechtes an der k. k. Universität zu Wien, und dr. Josef Pliverić, Professor des Staatsrechtes an der kgr. Franz Josef Universität zu Agram, Agram (Zagreb), 1885.* 74. p.

¹⁵⁰ Ferdo Čulinović n. dj. 121. p.

¹⁵¹ Milan Vladislavljević: *Hrvatska autonomija pod Austro-Ugarskom*. Beograd, 1939. 20. p.

¹⁵² F. R. Daréste: *Les constitutions modernes*, Paris, 1891. 456, 457. p. Citira Josip Šarinić n. dj. 246. p.

¹⁵³ Josip Šarinić n. dj. 246. p.

¹⁵⁴ G. Horn: *Le compromis de 1868 entre la Hongrie et la Croatie et celui de 1867 entre l’Autriche et la Hongrie, étude historique et critique*, Paris, 1907. 149. i 152. p.

¹⁵⁵ Vidi Karel Kadlec: *Uherska a chorvatska ustava v glavnich crtach*. Praga, 1906.

¹⁵⁶ Vidi Josip Pliverić: *Der kroatische Staat*, 117. p.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Vidi Siegfried Brie: *Theorie der Staatenverbündungen*, Stuttgart, 1886.

¹⁵⁹ Jovan Stefanović: *Ustavno pravo*. Zagreb, 1950. 333. p.

državnu zajednicu definirao kao “usku realnu uniju,¹⁶⁰ a Luigi Palma,¹⁶¹ Josef Ulbrich¹⁶² i Louis Le Fur kao “*asimetričnu realnu uniju*” (*unio realis inaequalis*).¹⁶³ Josip Šarinić je isto tako branio stajalište o realnoj uniji, s tim da je Zak. članak 1868:I. držao pravnim izrazom konkretnih političkih odnosa.¹⁶⁴ Kao elemente hrvatske državnosti isticao je poseban teritorij Trojedne Kraljevine, koji je on smatrao “državnim teritorijem” (premda članak 66. to explicite ne spominje), zajamčeni teritorijalni integritet Hrvatske i Slavonije (članak 65.), odnosno činjenicu da je Hrvatska priznata kao politički narod (članak 59.). Na temelju toga je Šarinić zaključio da je “*pravno gledajući Hrvatska bila suverena država na isti način kao i Ugarska, s kojom je tvorila realnu uniju.*”¹⁶⁵

Nasuprot ovom gledištu većina mađarskih pravnih povjesničara i znatan dio stranih autora poricao je hrvatsku državnost, te su Trojednu Kraljevinu definirali kao dio Ugarske. Bečki profesor Georg Jellinek je Ugarsku držao unitarnom državom, koja je glede Hrvatske u znatnoj mjeri decentralizirana.¹⁶⁶ “*Hrvatska i Slavonija u državnompravnom smislu nisu ništa drugo do li mađarske pokrajine, doduše sa širokim ovlastima, koje se mogu mijenjati samo uz njihov pristanak, ali ni u kom slučaju ne predstavljaju državu,*” tim prije što je mađarski kralj (*Der König von Ungarn*) ujedno i kralj Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.¹⁶⁷ Jellinek je nakon polemike s profesorom Pliverićem ublažio svoj prvotni stav prihvaćajući Pliverićevo mišljenje da su autonomna vlada, Sabor, poseban teritorij i od Ugarske neovisno sudstvo elementi koji daju Hrvatskoj državno-pravni karakter, pa je revidirao stajalište utoliko što je Trojedinu Kraljevinu definirao kao fragment-državu (*staats fragmente*), koja je više od pokrajine, a manje od države.¹⁶⁸ Jellinek ipak nije prihvatio stajalište da je Hrvatska država, budući da po njemu “hrvatski kralj” nije imao samostalnu egzistenciju, odnosno nije postojao bez ugarskoga kralja. Gusztáv Beksics je smatrao da su ovlasti osigurane Hrvatskoj bile šire od prava “bilo koje pokrajine u svijetu”, a glede pravosuđa su bile šire od ovlasti švicarskih kantona ili država SAD-a.¹⁶⁹

¹⁶⁰ Georg Jellinek: *Die Lehre von den Staatenverbindungen*, Wien, 1882, 127. p.

¹⁶¹ Josip Pliverić: *Der kroatische Staat*, 127. p.

¹⁶² Joseph Ulbrich: *Das Staatsrecht der österreichisch - ungarischen Monarchie*, Freiburg, 1884.; Usp. Joseph Ulbrich: *Die rechtliche Natur der österreichisch – ungarischen Monarchie*. Prag, 1878.

¹⁶³ Louis Le Fur-Paul Posener: *Bundesstaat und Staatenbund in geschichtlicher Entwicklung*, Breslau, 1902, J. U. Kerns Verlag (Max Müller). Vidi: Louis Le Fur: *Etat fédéral et confédération d'états*, Paris, 1896. I.d. Josip Šarinić i. m. 247, 248. p.

¹⁶⁴ Josip Šarinić n. dj. 251. p.

¹⁶⁵ Ibidem. 264. p.

¹⁶⁶ Georg Jellinek: *Die Lehre von Staaten-verbinding*, Wien, 1882, 76. p. Citira Josip Šarinić n. dj. 243. p.

¹⁶⁷ Georg Jellinek n. dj. 76. p.

¹⁶⁸ Vidi Georg Jellinek: *Über Staatsfragmente*, Heidelberg, 1896., Usp. Georg Jellinek: *Die Lehre von Staaten –verbinding*, Wien, 1882.

¹⁶⁹ Gusztáv Beksics: *A dualismus. Története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink*. Budapest, 1892. 44. p.

Međutim, nije prihvaćao stajalište o hrvatskoj državnosti, ocjenjujući da je Hrvatska postajući dijelom Ugarske izgubila državnost, a stari nazivi i titule Hrvatskoga Kraljevstva su po njemu bili tek ostatci povijesne tradicije, a nisu sadržavali stvarne ovlasti.¹⁷⁰ Isticao je da Hrvatska nije imala ni vladu (ministre), ni parlament, a njezino zasebno područje nije bilo teritorij države, nego "autonomne pokrajine". Beksics je svoje stajalište potkrijepio i tvrdnjom da je državljanstvo bilo isključivo mađarsko.¹⁷¹ Viktor Jászi je tvrdio da Nagodba nije donijela promjene glede jedinstva mađarske države, napose stoga što je i sama Nagodba bila akt mađarske državne vlasti. "*Hrvatski sabor koji prema članku 70. Zak. članka 1868:XXX. sudjeluje kao treći čimbenik u kreiranju pravnoga propisa, to čini kao jedan od organa mađarske države pored kralja i središnjeg parlamenta.*"¹⁷² Jászi je naveo i to da bi posebna hrvatska kraljevska vlast bila neizostavan element za postojanje posebne hrvatske državne vlasti. Géza Ferdinándy je, također, Trojednu Kraljevinu smatrao samo ugarskom autonomnom pokrajinom, budući da se narečeni zak. članak nije reflektirao niti na jedan elemenat jedinstvenosti države (kraljevska vlast, kruna, državljanstvo).¹⁷³ Béla B. Jeszenszki je zastupao isto gledište, uz opasku da je osporavao odredbu Zak. članka Hrvatskog sabora od 10. siječnja 1874. u kojoj se ističe zakonska samostalnost Trojedne Kraljevine u odnosu prema ugarskoj kruni.¹⁷⁴ Naime, po njemu je vlast bila jedinstvena i isključivo mađarska, unatoč činjenici da su je obnašala dva politička naroda. To je potkrijepio činjenicom da je službeni naziv ugarskoga dijela države bio Zemlje krune Svetoga Stjepana, da je državljanstvo u tome dijelu bilo samo mađarsko, da je kralj u odnosu prema inozemstvu nastupao kao ugarski kralj, te da se u ugovorima država spominje pod nazivom Austro-Ugarska Monarhija.¹⁷⁵

Zbog ograničenog prostora ne ulazim u dalje analize i usporedbe. Mišljenja sam da državna zajednica ustrojena po Zak. članku 1868:I. nije bila savezna država, premda su nagodbu sklopile dvije zemlje, ona je usvojena posebno u Hrvatskom saboru i u Ugarskom parlamentu, nadalje da je Trojedna Kraljevina dobila naziv države članice ("*társországok*"), da su Mađari Hrvatski sabor prvi puta priznali za parlament ("*országgyűlés*") te da su Hrvati i Mađari svoje zajednički poslove zajedno rješavali. Ali, dvije članice u ovoj državnoj zajednici nisu bile ravnopravne, napose ne u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti. Isto tako Hrvatska nije bila u mogućnosti izraziti svoju volju glede trećih zemalja, jer nije imala državni suverenitet čak ni u odnosu prema Austriji. Nije mi prihvatljivo

¹⁷⁰ Ibidem 246. p. Naslov "*Kralj Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*" je po njemu samo povijesni spomen", koji nije imao javnopravni sadržaj.

¹⁷¹ Ibidem 248. p.

¹⁷² *Magyar Jogi Lexikon*. IV. sv. Budapest, 1903. 208-209. p.; Usp. Jászi Viktor: *Tanulmányok a magyar-horvát közjogi viszony köréből*. Budapest, 1897.

¹⁷³ Dr. Géza Ferdinándy: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest, 1906. 141. p.

¹⁷⁴ Béla B. Jeszenszki: *A társországok közjogi viszonya a magyar államhoz*. Budapest, 1889. 83.

p.

¹⁷⁵ Ibidem. 85. p.

ni stajalište o realnoj uniji, budući da Hrvatska nije bila samostalna i neovisna država koja prenosi dio ovlasti na središnje organe vlasti. Trojedna Kraljevina nije imala svoje državljanstvo (vidi članak 1. Zak. članka 1879:L.), posebnu kraljevsku vlast ni vanjske poslove. Međutim, neprijeporno je i da je Hrvatska imala i određene elemente državnosti kao što su povijesno očuvani naslov Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, zatim granicama omeđeni poseban teritorij, priznavanje subjektiviteta političkog naroda, odnosno vlastiti ustroj vlasti, upravu i svoje zakonodavstvo. Premda nije postojalo hrvatsko državljanstvo, Trojedna Kraljevina je imala pravo i na poseban “zemaljski identitet” za svoje stanovnike. Na temelju navedenoga bih odnos između Hrvatske i Ugarske usporedio s javnopravnim statusom Sjeverne Irske, ili čak Škotske i Walesa u odnosu prema Velikoj Britaniji. Ona je zakonski bila skoro “država u državi”, ali u praksi nije uspjela ostvariti svoja prava, nego se pretvorila u autonomiju.

Razdoblje nakon nagodbe

Već 24. studenog su se na sjednici zajedničkog parlamenta pojavili hrvatski zastupnici, a Antun Vakanović je tom prigodom na hrvatskom jeziku (službenom i u zajedničkom parlamentu) rekao: “Gospodo! U svetim dvoranama zajedničkog zakonodavstva vidite zastupnike Kraljevine Hrvatske i Slavonije, koji se ovdje vraćaju nakon 20 teških godina, kako bi ostvarili svoja ustavna prava i zajedno s vama bratski podijelili dobro i zlo, kao što su to stoljećima činili i naši pretci. Dopustite mi, gospodo, da se, predajući svoje akreditacije s vama uključimo u zajednički posao u interesu naše domovine (...).”¹⁷⁶

Pesti Napló je s oduševljenjem pisao o pomirenju Hrvata i Mađara. U uvodnicima 27. i 29. studenoga 1868. vodeći je kolumnist napisao: “Naša hrvatska braća mogu biti sigurna da njihovu radost srcem i dušom dijeli svaki pravi Mađar. (...) Hrvatska će na temeljima postavljenim nagodbom vrlo brzo početi cvjetati. Naime, u rukama drži sva sredstva potrebna za materijalno blagostanje i i duhovno uzdizanje. (...) Oslanjajući se na nas bit će mirni borac za interese Zapada na Istoku, zagovornica onih interesa koji su istodobno i njezini državni, nacionalni i povijesni interesi... Nagodba može biti pravi primjer kako treba riješiti suprotnosti među narodima koji su međusobno povezani, ili se pripremaju stupiti u savez.” (...).¹⁷⁷

Peštanski listovi su puno pisali i o velikom poštovanju koje su Hrvati pokazali prema Ferencu Deáku, zahvaljujući mu na svemu što je učinio. Ovaj veliki mađarski državnik je, naime, bio spreman prihvatiti i stajalište “manjine” u Hrvatskom odboru, izuzev pitanja naziva jezika (manjina je predlagala da se jezik nazove “hrvatsko-srpskim”, što je većina žestoko odbijala i uvjerala Deáka

¹⁷⁶ *Az 1868. évi országgyűlés nyomatványai. Képviselőházi napló. XI. köt., CCCXXIII. ülés. 24. studenog 1868.*

¹⁷⁷ Pesti Napló, 27. studenoga 1868. (petak) br. 274-5488. i 29. studenoga 1868. (nedjelja) br. 276-5490. *Kibékülés a horvát nemzettel. I. i II. dio.*

da se jezik može nazvati samo hrvatskim). Premda se može reći da je bio “prohrvatski” orijentiran, njega je u prvom redu motivirao čvrst savez s Hrvatskom kako bi se otklonila opasnost da će se nezadovoljni Hrvati okrenuti Srbiji.¹⁷⁸

Poslije donošenja Nagodbe Levin Rauch je 8. prosinca 1868. imenovan, a 9. rujna 1869. instaliran za hrvatskog bana, što je izazvalo veliko nezadovoljstvo među južnoslavenski nastrojenim stanovnicima Monarhije, a snažno odobravanje kod unionista i Mađara. Mađarski tisak posvetio je znatnu pozornost činu Rauchova ustoličenja i skoro svim njegovim potezima. U veljači 1869. su počasnim građanima Zagreba proglašeni grof Gyula Andrásy te Ferenc Deák, odnosno barun Gablenc.¹⁷⁹

Ban Rauch je čvrstom rukom ustrojio državnu upravu, a Zakonskim člankom XV. iz 1870. kaznenim djelom je proglašena svaka radnja usmjerena protiv Hrvatsko-Ugarske nagodbe. Time, dakako, nisu zaustavljeni prijepori između unionista i protivnika Nagodbe, nego su i dalje opterećivali politički život u Hrvatskoj. Za vrijeme južnoslavenske države Levin Rauch označavan je gušiteljem hrvatskog naroda, a zajedno sa svojim istomišljenicima (još od ilirskog pokreta) nazivan je “mađaronom”. Dr. Josip Šarinić mu je, među inim, zamjerio i da je “počeo s progonom Srba” time što je zabranio uporabu ćirilice. Doista je ban zastupao ideje hrvatsko-mađarske unije, a napose se protivio savezu između Hrvata i Srba. On i drugi mađaroni su se zauzimali za “kajkavski” dijalekt kao osnovu hrvatskog književnog jezika, za očuvanje ustava, zastupali su mišljenje da se hrvatski narod i jezik ne mogu nazivati “hrvatsko-srpskim” što su neki zastupnici srpske nacionalnosti predlagali u Saboru.

Do 1918. je državna zajednica funkcionirala na temeljima Hrvatsko-ugarske nagodbe, sukladno kojoj je Hrvatska priznata za “pridruženu stranu”, imala je status političkog naroda, zaseban teritorij s granicama, potpunu autonomiju u unutarnjim poslovima uključujući zakonodavstvo, upravu i sudstvo. Činjenica je da Trojedna Kraljevina financijski nije bila samostalna, kao i da su se Mađari kršenjem odredaba Nagodbe miješali u njene unutarnje stvari, što je konačnici dovelo do raspada 816-godišnje ugarsko-hrvatske države.

¹⁷⁸ Vidi László Heka: *Az 1868: I. illetve 1868: XXX. törvénycikk. Jogtudományi Közlöny*, Budapest, 1997. br. 3. 131-141. p.

¹⁷⁹ *Mi újság? Vasárnap i újság*. Budapest. 14. veljače 1869.

Izvori

Citirane novine

Pesti Napló, Magyar Újság, Hazánk, A Hon, Vasárnapi Újság – Budimešta
Pozor, Hrvatske novine, Agramer Zeitung, Sviet, Obzor, Vienac - Zagreb
Novi Pozor - Beč
Politik - Prag
Srbske novine, Zastave – Novi Sad
Svetovid, Vidov dan - Beograd

Arhiv

Magyar Országos Levéltár - MOL (Mađarski državni arhiv)
MOL. Miniszterelnökségi jegyzőkönyvek - 1867-1868. (Zapisnici sa sjednica
predsjedništva Vlade)
MOL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek - 1867-1868. (Zapisnici sa sjednica
Ministarskog vijeća)
Az 1868. évi országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok (Spisi
Ugarskog sabora iz 1868. godine. Zastupnički dom).
Dnevnik sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od
g. 1865-67. (tiskano – Zagreb 1867.).

Summary

CROATIAN-HUNGARIAN COMPROMISE IN LIGHT OF PRESS CLIPS

This study based on archive materials demonstrates creation of Croatian-Hungarian Compromise of 1868 (article I of the Croatian *Sabor* and article XXX of the Hungarian *Sabor*), one of the most controversial legal articles in 816 years long history of common Croatian and Hungarian state. Although Croatians and Hungarians had lived through more than 8 centuries in one of the most stabile state and legal community in the human history, relations between these two “fraternal nations” were disrupted in 1848 by the only armed conflict among them. It was a result of, on one side, growth of Hungarian national sentiment and desire to form unified state that would include Croatia, and at the same time of the growing sentiment on the other side of the river *Drava* for linking of all South Slavs and creation of their own state. Conflict of interest between these two nations was echoed in expert literature, among scholars, but also in the press clips of that time. Unfortunately, even lawyers and historians of the time were not able to rise above daily political disputes, making it evident that scientific

literature on both side of the river *Drava* was often colored by authors' political views. It was always "the other side" to be blamed for all misunderstandings; there were never attempts to understand the views of the other side, often this understanding was virtually impossible. Namely, with the abolition of official use of the "dead" Latin language, Croats and Hungarians could no longer understand each other since none of them deemed it necessary to learn the language of its neighbor. However, the 1848-1849 events proved that Croats and Hungarians "have to" conclude peace and try to negotiate since they were naturally directed toward each other.

In the interest of historical truth, this study intends to enlighten circumstances that led to creation of Compromise, by which a legal foundation of Croatian-Hungarian state has been instituted. Since it represented a compromise it encountered numerous criticism (not only on Croatian, but also on Hungarian side), but also many appraisals. In Croatian-Hungarian Compromise, Hungarians have recognize Croatia as "associated part", instead of term "provincial assembly" the Croatian *Sabor* was officially labeled "Croatian parliament", Croatia was granted a status of political nation with distinct territory and state borders, together with complete autonomy in internal matters. As a question of fact, certain groups in Croatia wanted financial autonomy and even a complete state autonomy, both of which was politically unrealistic, but created a framework for political clashes of the ruling party, the so called "Hungarofills" and oppositional "populists".

Croatian, Hungarian, Austrian and Czech press of the time faithfully presents political situation and course of creation of the Compromise, primarily since editorials were mostly written by eminent scholars and politicians involved in creation of the document.

Key words: *Croatian-Hungarian Compromise, Article I of the Croatian Sabor, Article XXX of the Hungarian Sabor, Croatian-Hungarian state, "Croatian issue", Article XLII of the Croatian Sabor 1861, Three-part kingdom of Dalmatia, Croatia and Slavonia, Croatian and Hungarian king's committees.*

Zusammenfassung

DER KROATISCH-UNGARISCHE VERGLEICH VON 1868 IM SPIEGEL DER PRESSE

Die mehr als acht Jahrhundert alte kroatisch-ungarische Staatgemeinschaft ist eine der unvergänglichen Verbindungen des universalen Rechtswesens. Es lohnt sich deshalb diese Verbindung in jeder Hinsicht zu beleuchten, weil viele Arbeiten im XX. Jahrhundert herausgegeben wurden, in denen die kroatisch-ungarische Verbindung in besonders negativer Hinsicht beleuchtet wurde.

Als das selbständige Kroatien geboren wurde, kam wieder die Gelegenheit, die bisherigen Essays auszuwerten und alle Meinungen vorzustellen, die von südslawischen Ideen handeln - von serbokroatischer "Brüderlichkeit" veranlasst - und einen negativen Blick auf die ungarische-kroatische Verbindung werfen. Die im südslawischen Ideenkreis herausgegebenen Essays haben einen grossen Einfluss sowohl auf die Verfasser im XX. Jahrhundert als auch auf die Forscher. Deshalb kann man sagen, dass die folgenden Generationen eine neue, andere Betrachtung brauchen. Die ungarische und kroatische Nation lebte durch acht Jahrhunderte in einer Staatengemeinschaft zusammen, solange der südslawische Staat nach siebenhundertjähriger Existenz nach mehreren Kriegen um den Preis grosser Opfer und mit zwei Millionen Flüchtlingen zerfiel.

In diesem Essay wollte der Verfasser nicht die bisher schon geschriebenen Details kommentieren, sondern seine eigenen Untersuchungen zum kroatisch-ungarischen Vergleich darstellen, vor allem das Entstehen des Paktes und seine Annahme im Spiegel der Presse.

Schlüsselwörter: *kroatisch-ungarischer Vergleich, Gesetzesartikel I des kroatischen Parlaments, Artikel XXX. des ungarischen Parlaments, kroatisch-ungarische Staatengemeinschaft, "kroatische Frage", Artikel XLII des kroatischen Parlaments von 1861, Königreich Dalmatien, Kroatien und Slawonien, kroatische und ungarische königliche Ausschüsse.*

Sommario

IL COMPROMESSO CROATO-UNGHERESE ALLO SPECCHIO DELLA STAMPA

Gli studi condotti in base a risultanze archivistiche illustrano il sorgere dell'accordo croato-ungherese risalente all'anno 1868 (l'articolo di legge I del Parlamento croato e l'articolo di legge XXX del Parlamento ungherese), uno degli articoli di legge più controversi della storia croato-ungherese, lunga 816 anni.

Sebbene i croati e gli ungheresi abbiano vissuto per più di otto secoli in una delle strutture giuridico-statali più longeve della storia, tuttavia i rapporti tra le due "fraterne nazioni" sono stati compromessi in misura significativa dai moti del 1848 e dall'unico conflitto armato tra i due popoli. Esso fu il risultato del rafforzamento del sentimento nazionale degli ungheresi e dell'aspirazione a creare uno stato unitario, che avrebbe compreso anche la Croazia, mentre, allo stesso tempo, sulla sponda opposta della Drava si stava rafforzando il desiderio di unificazione degli Slavi del sud e della creazione di uno stato proprio.

Il conflitto di interessi tra i due popoli ebbe grande eco nella letteratura di settore, tra gli studiosi, ma anche sulle pagine dei quotidiani di allora. Purtroppo, né i giuristi né gli storici si dimostrarono in grado di erigersi ad un livello superiore rispetto alle schermaglie politiche quotidiane, così che appare palese il fermo orientamento politico attorno al quale si disputò su entrambe le sponde della Drava. “L'altra parte” fu ritenuta colpevole dell'alterazione dei rapporti, di cui non si cercò nemmeno di valutare le ragioni, ma spesso ciò non era nemmeno possibile. Ovvero, con l'abolizione della lingua latina, ritenuta “morta”, i croati e gli ungheresi non si comprendevano più, giacché nessuno dei due popoli ritenne necessario imparare la lingua del proprio vicino. Gli avvenimenti degli anni 1848-1849 confermarono, invece, che i croati e gli ungheresi avrebbero dovuto “riappacificarsi” e tentare di accordarsi dal momento che erano indirizzati gli uni verso gli altri.

Nell'interesse della verità storica il presente contributo intende porre in luce le circostanze che hanno condotto all'accordo, sul quale poggiano le fondamenta giuridiche della comunità croato-ungherese. Essa rappresentò la soluzione di compromesso e fu oggetto di numerose critiche (non solo in Croazia, ma anche in Ungheria), ma anche di approvazioni. Attraverso l'accordo croato-ungherese, gli ungheresi riconobbero la Croazia alla stregua di “parte aggregata”, il Parlamento croato anziché con il termine “assemblea regionale” venne chiamato “parlamento croato”; oltre a ciò, alla Croazia venne riconosciuto lo *status* di nazione politica, territorio indipendente avente propri confini ed assoluta autonomia circa le questioni interne. Sta di fatto che alcune correnti all'interno della Croazia cercarono anche l'indipendenza economica e addirittura l'indipendenza statale, che tuttavia, era politicamente poco realistica; tutto ciò divenne una cornice per le diatribe politiche tra i dominanti “filoungheresi” e gli oppositori “populisti”.

I quotidiani croati, ungheresi, austriaci e cechi del tempo rappresentarono realisticamente la situazione ed il corso del raggiungimento dell'accordo, in particolare modo poiché gli articoli furono scritti da illustri studiosi e collaboratori nella creazione di detto documento.

Parole chiave: *Accordo croato-ungherese, Articolo di legge I del Parlamento croato, Articolo di legge XXX del Parlamento ungherese, Comunità statale croato-ungherese, “Questione croata”, Articolo di legge del Parlamento croato n. XLII del 1861, Regno Trino di Dalmazia, Croazia e Slavonia, Regi comitati croati e ungheresi.*

